

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ČASOPIS SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

V

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1957

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online
sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV
(v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné
zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

Ö B S A H

ČLÁNKY

Klimaszewska Jadwiga, Vedecká činnosť Kazimierza Moszyńskiego	—	—	245
Moszyński Kazimierz, Uwarstwienie socjalne Praslowian	—	—	261
Húščava Alexander, K dejinám najstarších dĺžkových mier na Slovensku	—	—	292
Podolák Ján, Nomenklatúra pluhu na území slovenského etnika	—	—	307

DISKUSIE

Fiľová Božena, Pracovná porada o národopisnom výskume života a kultúry robotníckej triedy v Československu	—	—	336
Krupjanskaja Viera Ju., Skúsenosti z etnografického výskumu ruských robotníkov	—	—	364
Dobrowolska Danuta, Štúdium života a kultúry robotníckej triedy v poľskej vede	—	—	377

ZPRÁVY

Zpráva o činnosti Národopisného ústavu SAV za rok 1956	—	—	398
Zambrzycka Anna, Stav výskumov domáckej a remeselnej výroby na dedinách Podhalia	—	—	408
Szyfelbejnová Žofia, K výchovným metódam v Etnografickom ústave Varšavskej univerzity	—	—	417

RECENZIE A REFERÁTY

Pranda Adam, R. Bednárík, Pastierske rezbárske umenie	—	—	425
Plicková Estera, R. Reinfuss, Garncarstwo ludowe	—	—	428
Pátková Jarmila, Haft i zdobienie stroju ludowego	—	—	431

BIBLIOGRAFIA

Žatko Rudolf, Bibliografia slovenskej etnografie a folkloristiky za roky 1954 a 1955 (Pokračovanie)	—	—	435
---	---	---	-----

DOŠLÁ LITERATÚRA	—	—	432
------------------	---	---	-----

NOMENKLATÚRA PLUHU NA ÚZEMÍ SLOVENSKÉHO ETNIKA

JÁN PODOLÁK

Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Jednou z naliehavých úloh, ktorými môže naša národopisná veda prakticky pomôcť súčasným kultúrnym potrebám slovenského národa, je spolupráca pri ustáľovaní slovenského odborného názvoslovía. Ak majú slovenskí jazykovedci pri terminologických a slovníkových prácach dôsledne čerpať z ľudového slovného fondu, musia sa opierať o výsledky národopisného bádania. V tomto smere by mohla slovenská národopisná veda poskytnúť cennú pomoc najmä na úseku štúdia ľudového zamestnania (najmä pracovných nástrojov a techník), ľudového staviteľstva, odevu, stravy a rodinného života. Cieľom tohto príspevku je poukázať na názvoslovné bohatstvo pluhu a jeho častí na území Slovenska a v niektorých slovenských oblastiach v Maďarsku (Novohrad, Zemplín, Nyíregyháza, Békešská stolica a Zadunajsko), poskytnúť tak podklad pre výber a ustálenie spisovných termínov a súčasne nastoliť niektoré z toho vyplývajúce etnografické problémy.

Použitá literatúra

Hoci použitý materiál bol získaný predovšetkým vlastnými terénnymi výskumami poľnohospodárstva v rokoch 1952—1956, pri návrhoch odborných názvov na termíny sme sa opierali aj o vyexcerpované údaje z doterajšej významnejšej literatúry jazykovedného i národopisného charakteru. Zo slovníkov najbohatšie údaje o názvosloví pluhu zhromažďuje Bernolák v *Slovár...*,¹ opierajúci sa však väčšinou len o slovný fond západoslovenských nárečí. Z jazykovedných prác prvý pokus o ustálenie plužnej terminológie prináša diskusný príspevok K. Palkoviča *Názvoslovie pluhu a jeho častí*.² Pre potreby slo-

¹ A. Bernolák, *Slovár Slovenskí Česko-latinsko-nemecko-uherskí seu Lexicon slavicum bohémico-latino-germanico-ungaricum*. Vydaný v 6 dieloch v rokoch 1825—1827.

² K. Palkovič, *Názvoslovie pluhu a jeho častí*. Slovenské odborné názvoslovie 4, Bratislava 1956, 279.

venskej odbornej terminológii je článok K. Palkoviča veľmi osožný a najmä podnetný. Nakoľko však autor nemal na zreteli etnografické potreby, národopisec sa nemôže oň dostatočne opierať pre neuvádzanie lokalít. Toto konštatovanie sa vzťahuje v rovnakej miere aj na Bernolákov Slovár i na ostatné slovníkové práce, ktoré síce zhromažďujú množstvo nárečových názvov, no neudávajú miesto ich výskytu. Presná lokalizácia názvov je pre národopisca nevyhnutne potrebná. Bez nej nemožno sledovať napr. otázku, pokiaľ sa územné rozšírenie názvu kryje s rozšírením formy určitého nástroja alebo jeho častí, prípadne aký je vplyv formy určitého nástroja na vytvorenie špeciálneho, len na túto formu sa vzťahujúceho pomenovania.

Nedostatok presnej lokalizácie sa vyskytuje aj v národopisných prácach. Doterajšia etnografická literatúra, z ktorej možno čerpať údaje k názvosloviu pluhu a jeho častí, je u nás veľmi skromná. Zo starších prác si zasluhuje pozornosť spis J. N. P a p á n k a *Gazdasági eszközök és részeinek...*,³ ktorý prináša pomerne presne transkribované názvy častí hospodárskych nástrojov z Cífera pri Trnave. Z druhej polovice minulého storočia obsahuje hodnotný materiál aj práca A. K m e t a *Hospodár na Slovensku*.⁴ V období pred prvou svetovou vojnou vyšiel článok L. L a č n é h o *Názvoslovie kostolňanské*,⁵ ktorý vzhľadom na presnosť zápisov i opisu študovaných nástrojov možno použiť rovnako pre ciele lingvistické i národopisné. Osobitný význam majú národopisné monografie dedín. Zo starších monografií prináša názvoslovie pluhových častí len práca *Cerovo*⁶ od K. C h o t k a. Kompletný názvoslovný materiál z jednej dediny poskytuje k tejto téme národopisná monografia *Sebedražie*⁷ od J. M j a r t a n a. Údaje zo spomenutej práce boli použité aj v mapách tohto článku. Autori monografií *Myjava, Detva a Podunajská dedina* si názvoslovie hospodárskych nástrojov nevšimli.

Najviac etnografického i jazykového materiálu k štúdiu poľnohospodárstva na Slovensku obsahuje dielo P. S o c h á ň a *Starobylé zvyky slovenských roľníkov pri poľnej práci*.⁸ Význam tejto práce pre potreby terminológie zvyšuje pripojený slovník nárečových názvov poľnohospodárskych nástrojov a pracovných techník. Názvoslovné bohatstvo Socháňovej práce má väčšiu hodnotu pre jazykovedca ako pre etnografa, pretože ako v iných jeho prácach aj tu chýba presná lokalizácia. Socháň síce uvádza nárečové názvy jednotlivých častí, no konštatuje tak len všeobecne, neudáva miesto výskytu, prípadne sa uspokojuje len s uvedením

³ J. N. P a p á n e k, *Gazdasági eszközök és részeinek, Rajza és elnevezése Magyar, német és tót nyelven*. Budapest 1878.

⁴ A. K m e t, *Hospodár na Slovensku*. Turč. Sv. Martin 1875.

⁵ L. L a č n ý, *Názvoslovie kostolňanské*. Sborník MSS, III, 26.

⁶ K. C h o t e k, *Cerovo*.

⁷ J. M j a r t a n, *Sebedražie. Národopisná monografia*. Sborník MS II, 1924, 17, 145.

⁸ P. S o c h á ň, *Starobylé zvyky slovenských roľníkov pri poľnej práci*. Bratislava 1930.

širšej oblasti (napr. Orava, Turiec, Bratislavská stolica ap.), čo dnešným potrebám národopisnej dokumentácie už nestačí. Napriek uvedeným nedostatkom bola Socháňova práca vyexcerpovaná a jej materiál sa cituje na príslušných miestach v texte.

Pre všetky doteraz spomenuté národopisné a slovníkové práce je príznačné, že autori používajú pri odborných popisoch názvy jednotlivých častí v nárečí študovanej dediny alebo oblasti. Takýto postup je pochopiteľný, pretože odborné termíny dosiaľ neboli ustálené. Tento nedostatok sa zraží aj v krásnej literatúre (napr. u J i l e m n i c k é h o, ktorý v románe *Pole neorané* používa na pomenovanie častí poľnohospodárskych nástrojov názvy kysuckého nárečia). Táto terminologická nejednotnosť sa neprejavuje len v starších národopisných prácach a v beletrii, ale aj v najnovších špeciálnych etnografických prácach. Doteraz vyšli dve takéto práce s poľnohospodárskou problematikou, a to článok M. J u r k o v i č a *Staré oradlá v zbierkach Slovenského múzea v Bratislave*,⁹ kde autor používa názvy z nárečovej oblasti západoslovenskej a práca J. P o d o l á k a *Príspevok k štúdiu oracích nástrojov na Slovensku*,¹⁰ kde sa popri nárečových výrazoch spišských a gemerských používajú nejednotne aj názvy západoslovenské. V odbornej literatúre technicko-poľnohospodárskej sa chaos v tomto smere iba zväčšuje tým, že sa často mechanicky preberajú české odborné termíny a nerešpektuje sa slovné bohatstvo slovenského ľudu. Nakoľko v tomto príspevku sa usilujem poukázať nielen na výrazovú pestrosť, ale aj na územné rozšírenie názvov jednotlivých plužných častí, väčšinu vyexcerpovaných údajov zo spomenutých prác (okrem práce J. Papánka, L. Lačného a J. Mjartana)¹¹ nemožno použiť pri kartografovaní názvov, ale iba konštatovať v záverečných zhrnutiach, ktoré tvoria podklad pre výber odborných termínov.

P r e s k ú m a n é o b c e

Vzhľadom na nejednotnosť v doterajšom literárnom používaní plužného názvoslovía využívam v tomto príspevku predovšetkým slovnú zásobu, ktorá podnes žije v nárečiach slovenského ľudu. Preto ďalšie vývody sa opierajú najmä o údaje získané terénnym výskumom v slovenských obciach na Slovensku a v slovenských oblastiach v Maďarsku.¹² Terénny výskum bol vykonaný v 70 obciach sloven-

⁹ M. Jurkovič, *Staré oradlá v zbierkach Slovenského múzea v Bratislave*. Slovenský národopis IV, 1956, 306.

¹⁰ J. Podolák, *Príspevok k štúdiu oracích nástrojov na Slovensku*, Slovenský národopis IV, 1956, 45.

¹¹ Z literatúry boli vyexcerpované len údaje k obciam Kostolná (z cit. článku L. Lačného), Cerovo (z cit. práce K. Chotka) a Sebedražie (z cit. práce J. Mjartana). V ďalšom texte už tieto práce výslovne citovať nebudem.

¹² Cenné dopĺňujúce a kontrolné údaje z niektorých dedín mi poskytli: pracovník Okresného múzea v Bardejove Štefan A p á t h y, pracovník SNM v Martine dr. Andrej P o l o n e c, pra-

ského etnika, z čoho 51 obcí bolo preskúmaných na Slovensku a 19 na území Maďarska. Údaje z územia Slovenska zachytávajú stav z rokov 1952—1956, výskumy v Maďarsku boli vykonané r. 1954 a r. 1956. V jednotlivých krajoch na Slovensku boli preskúmané nasledujúce obce (pozri obr. 1.):

Bratislavský kraj

1. Láb
2. Cífer
3. Brestovany
4. Trstín
5. Sobotište
6. Myjava
7. Kostolná
8. Dolná Súča
9. Horná Súča

Nitriansky kraj

10. Neded
11. Čaka
12. Veľké Uherce
13. Šišov
14. Sebedražie

Žilinský kraj

15. Košťany
16. Krásno nad Kysucou
17. Stará Bystrica
18. Riečnica
19. Hruštín
20. Jasenica
21. Suchá Hora
22. Liesek
23. Podbiel
24. Zuberec
25. Krivá
26. Malatiná

27. Komjatná

28. Sliače

29. Východná

Banskobystrický kraj

30. Pohorelá
31. Závadka nad Hronom
32. Víglaš
33. Cerovo
34. Turíčky

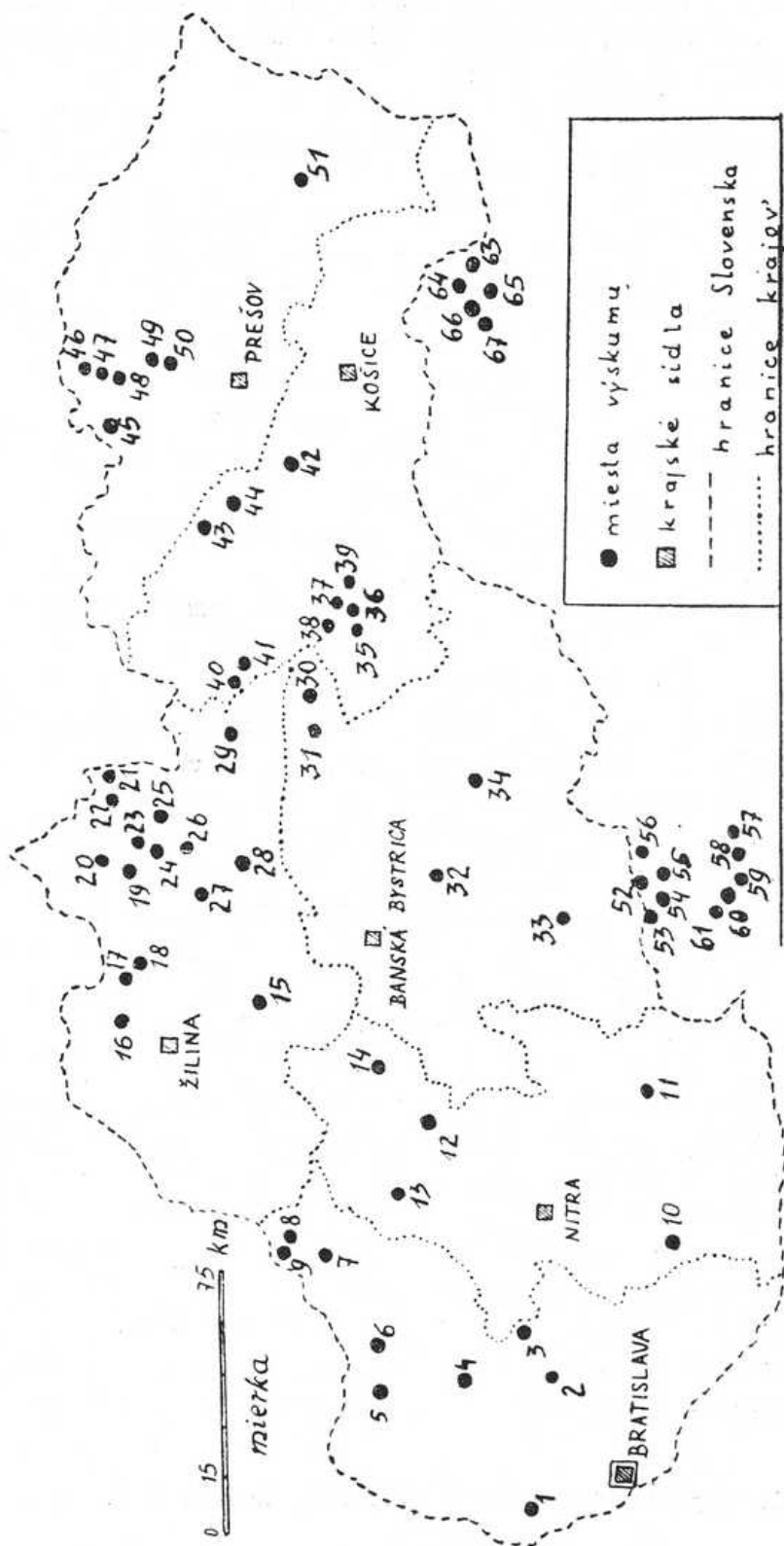
Košický kraj

35. Čierna Lehota
36. Markuška
37. Brdárka
38. Rejdová
39. Gočovo
40. Vyšná Šuňava
41. Nižná Šuňava
42. Žakarovce
43. Nižné Repaše
44. Bijacovce

Prešovský kraj

45. Hrabské
46. Zborov
47. Dlhá Lúka
48. Bardejov
49. Kobyly
50. Bartošovce
51. Vinné

covník Výskumného ústavu živočíšnej výroby SAV vo Víglaši inž. Michal Podolák a pracovníci Historického ústavu SAV dr. Pavol Horváth a dr. Július Mesároš. Za láskavé informácie všetkým menovaným touto cestou úprimne ďakujem.

Obr. 1. Mapa preskúmaných obcí na území Slovenska a severného Maďarska

Keďže slovenské etnické územie prechádza na niekoľkých miestach súvisle za južnú hranicu Slovenska, preskúmané boli aj niektoré oblasti v Maďarsku, a to najmä nasledujúce slovenské obce:

Novohradská stolica

- 52. Balassagyarmat
- 53. Ipolyszög
- 54. Csesztve
- 55. Szügy
- 56. Patvarc
- 57. Vanyarc
- 58. Galgaguta
- 59. Nézsa
- 60. A. Petény
- 61. F. Petény

Zemplínska stolica

- 62. Középhuta
- 63. Rudabányácska
- 64. Vágáshuta
- 65. Komlóska
- 66. Újhuta
- 67. Óhuta
- Nyíregyháza*
- 68. Tamás-bokor
- Békešká stolica*
- 69. Tótkomlós
- Vesprímska stolica*
- 70. Őski

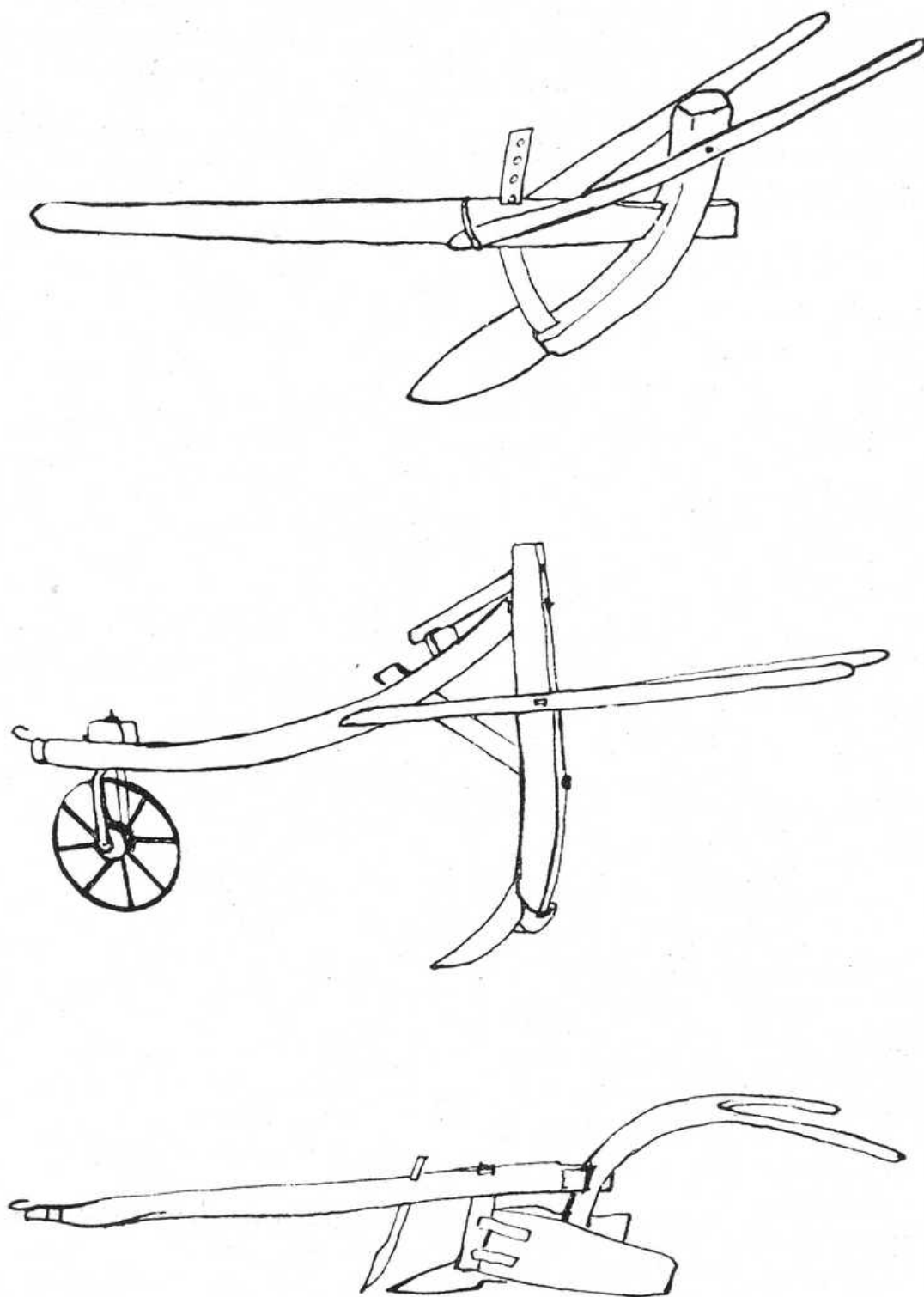
Výber preskúmaných obcí bol určovaný snahou zachytiť všetky etnograficky, nárečove i geograficky odlišné oblasti Slovenska, ako aj kompaktnejšie slovenským obyvateľstvom osídlené kraje v severnom Maďarsku a tri obce z iných oblastí Maďarska. Možno teda povedať, že výskumom zhromaždený a v tejto štúdiu použitý materiál tvorí dostačujúci podklad k správne mu výberu vyhovujúcich spisovných termínov a k vyvodu niektorých záverov etnografického charakteru.

Názvy základných pluhových typov

Skoršie než podám rozbor názvoslovia plužných častí, musím sa zmieniť o názvoch jednotlivých typov pluhu, pretože v doterajšej odbornej spisbe vládne na tomto úseku nejasnosť. Tieto názvy majú iba charakter pracovnej pomôcky. Z etnografického hľadiska rozlišujeme na Slovensku dve základné skupiny oracích nástrojov, a to vývojove staršie radlá a neskoršie pluhy. Pod radlom rozumieme vývojove u nás doteraz najstarší zistený orací nástroj hákovitého tvaru, ktorý pri oraní iba rozrýval zem, ale ju neprevracal (obr. 2).¹³ Termínom pluh označujeme v odbornej literatúre vývojove neskorší a konštrukčne dokonalejší orací nástroj, ktorý sa svojou funkciou líši od radla tým, že vyoranú zem aj prevracia.¹⁴

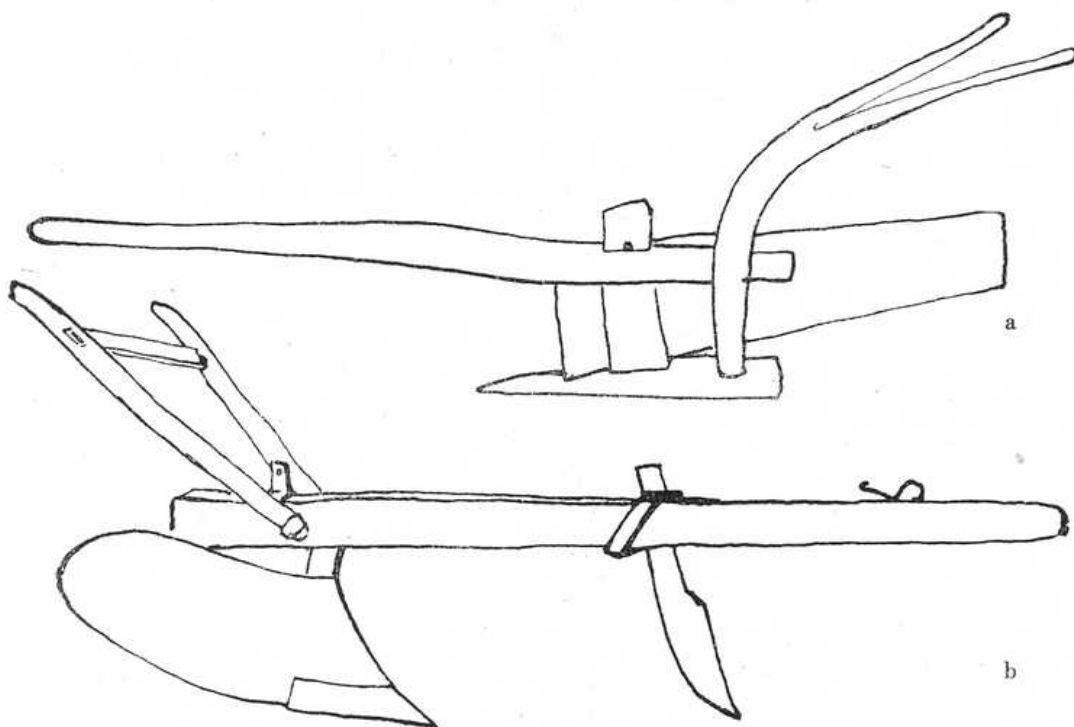
¹³ J. Podolák, *Príspevok k štúdiu oracích nástrojov na Slovensku*, c. d., 71.

¹⁴ Tamže, 71.

Obr. 2. Typy radiel na Slovensku

Hoci v neodbornej literatúre vystačíme s termínom pluh, v odbornej spisbe treba rozlišovať dva základné pluhové typy, ktoré možno ďalej deliť na niekoľko menších skupín. Prvý typ predstavuje pluh *jednostranný*, ktorý sa delí vývojovo na dve skupiny, a to na starší *jednostranný pluh drevený* (obr. 3a) a novší *jednostranný pluh železný* (obr. 3b). Hlavnou rozoznávacou časťou tohto plužného typu je pevne pripevnená odvalnica na pravej strane hriadeľa.

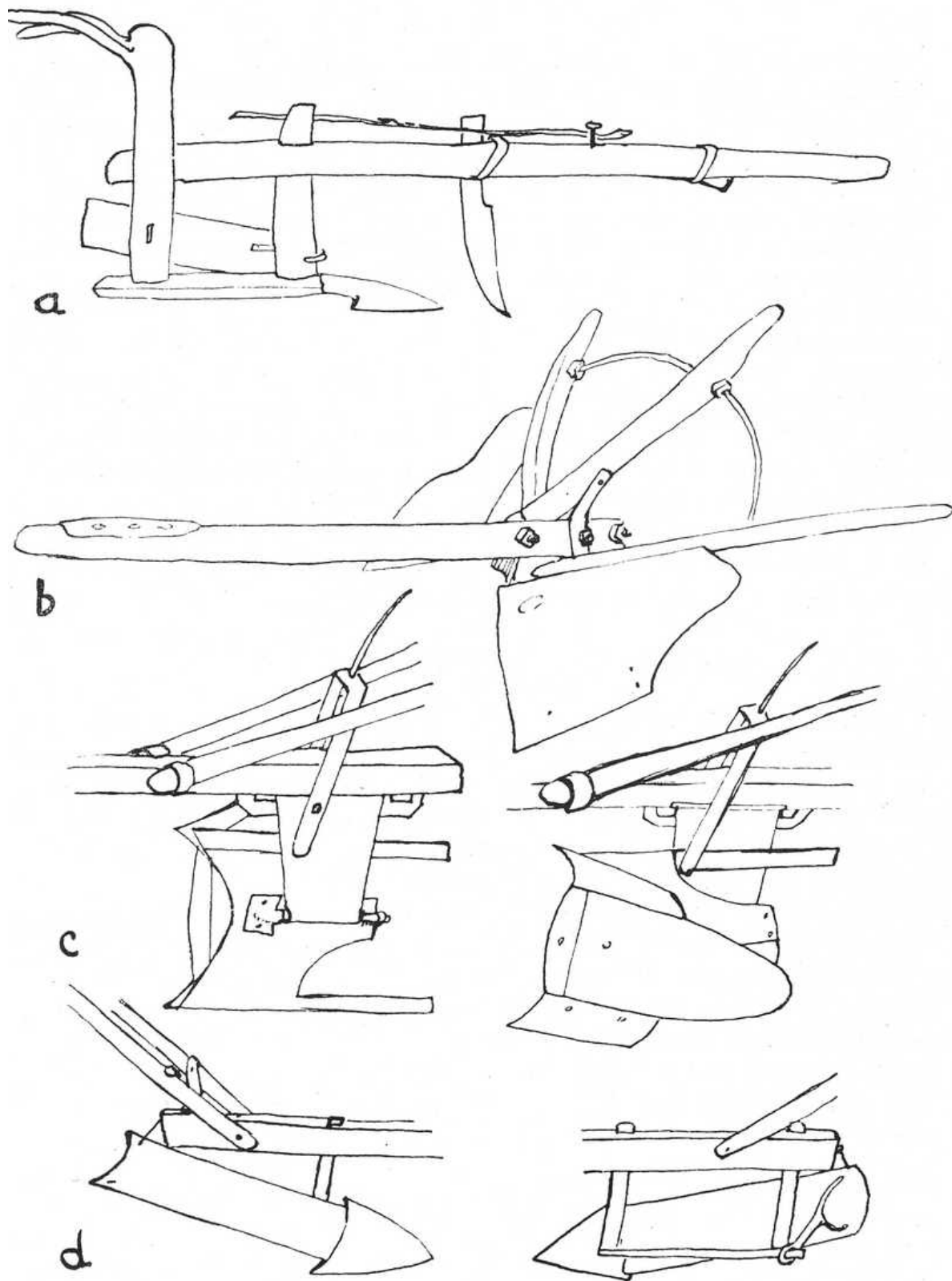

Obr. 3. Jednostranný pluh: a) drevený, b) železný kováčsky

V horských oblastiach stredného a severného Slovenska je rozšírený druhý základný typ pluhu, tzv. pluh *dvojstranný*, u ktorého rozoznávame štyri vývojové skupiny:

- a) *dvojstranný pluh drevený*, ktorý má jednu prekladáciu odvalnicu (obr. 4a),
- b) *pluh dvojodvalnicový*, ktorý má dve pevne pripevnené železné odvalnice, dva lemeše a tri pluhovice (obr. 4b),
- c) *dvojstranný pluh previerací*, ktorý má železnú obraciaciu odvalnicu s dvoma lemešmi,
- d) *dvojstranný pluh valcový*, ktorý má jednu otáčaciu železnú odvalnicu valcového tvaru so symetrickým vypuklým lemešom (obr. 4d).

Názvy jednotlivých typov doteraz uvedených oracích nástrojov sú umelé. Pri ich tvorení sa nevychádzalo z ľudového slovného fondu. Výskyt termínu radlo je dnes na území Slovenska len ojedinelý. Častejšie sa používa názov *hák*, ktorý

Obr. 4. Typy dvojstranného pluhu: a) s prekladacou odvalnicou, b) pluh dvojodvalnicový, c) pluh previerací, d) pluh valcový

má v oblastiach východného Slovenska obmeny, ako napr. *huok* (Žakarovce),¹⁵ *hik* (Nižné Repaše),¹⁶ *hok* (Bijacovce) alebo *hak* (Tichý Potok).

Na označenie jednostranného pluhu sa používa všeobecne na celom Slovensku jednotný názov *pluh*. V jednom prípade sa podľa doterajšieho zistenia vyskytuje názov *ruhadlo* (Sebedražie),¹⁷ na ktorom sa odráža vplyv českého *rouhadla*. Osobitné pomenovania jednostranného pluhu vznikli len v oblastiach, kde bolo treba diferencovať jednostranný pluh od pluhu dvojstranného. Na Kysuciach sa takto vytvoril názov *jedinkoví* alebo *jednoduchí pluh* popri názve *obracák* (Stará Bystrica, Riečnica), na Záhorí *jednoduchí pluh* popri názvoch *opačňák* alebo *koprčňák* (Láb), na Orave sa dvojstranný pluh nazýva *obrták* (Zuberec), v Gemeri *koprckáč* (Čierna Lehota). V oblasti Dobšinej sa rozlišuje jednostranný pluh *roveňík* alebo *roveňák* od dvojstranného pluhu *hôrňáka* alebo *obracacieho pluhu* (Markuška), *okolník* od *horňíka* (Brdárka), *roveňík* alebo *maďarský pluh* od *obracacieho pluhu* (Rejdová), *okolník* od dvojstranného železného *hôrňáka* alebo dreveného *previeracieho pluhu* (Gočovo), na Spiši rozlišujú *jednoduchý pluh a previerací* (Žakarovce).¹⁸ Podľa názvov pluhu z Gemera dalo by sa usúdiť, že jednostranný pluh sa používal v tejto oblasti zásadne na oranie rovinatej zeme a dvojstranný pluh na oranie svahov.

Názvoslovie plužných častí

Pri názvoslovnom rozbere plužových častí berieme za základ jednostranný pluh kováčskej výroby, ktorý je v súčasnosti najrozšírenejším oracím nástrojom na území Slovenska. Názvoslovný podklad pre kartografovanie tvoria zápisy z terénu, pri návrhoch spisovných termínov sa však berú do úvahy aj vyexcerpované údaje zo slovníkov a z odbornej literatúry. Predovšetkým nám ide o názvoslovie základných plužových častí, označených literami *a-g* (obr. 5).

a) Literou *a* je označená nosná časť pluhu, na ktorej sú pripevnené ostatné základné časti. Pomenovanie tejto plužovej časti je na celom území Slovenska pomerne k iným častiam najjednoduchšie. Najviac sa vyskytujú názvy *hriadel*, *hriadel*, *hrádel*, *hradel*, ktoré prevládajú v oblastiach západného, stredného a severného Slovenska, ako aj v oblastiach so stredoslovenským a západoslovenským nárečím v Maďarsku. Na východnom Slovensku je *hradzel*. Menšie odchýlky sa vyskytujú v pohraničných oblastiach vplyvom češtiny, poľštiny a maďarčiny; tak na západnom Slovensku sa vyskytuje *zžidel* (5),¹⁹ *hridel* (1), v goralskej

¹⁵ J. Podolák, *Poľnohospodárstvo v Žakarovciach*. Banická dedina Žakarovce, Bratislava 1956, 76.

¹⁶ Podľa ústnej informácie V. Lattu.

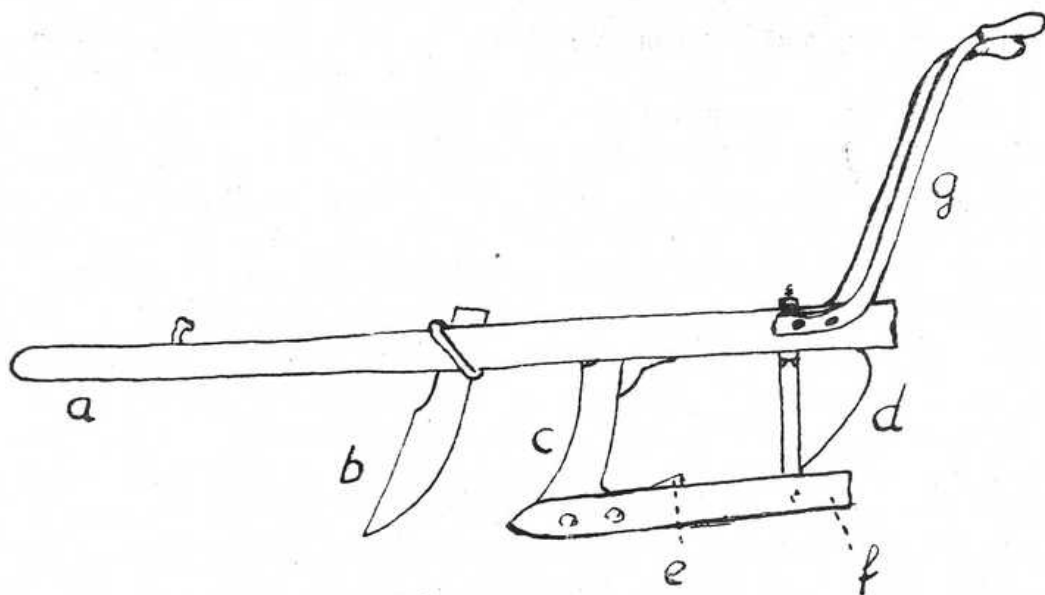
¹⁷ J. Mjartan, c. d.

¹⁸ J. Podolák, *Poľnohospodárstvo v Žakarovciach*, c. d., 78.

¹⁹ V zátvorkách uvedenými číslami označujeme obce, ktorých zoznam je na str. 310–312.

oblasti *grondel* (21), v oblasti slovensko-rusínskeho etnického rozhrania *hriadiľ* (43, 45), v slovenských obciach v Maďarsku s pôvodnou rusínskou kolonizáciou *hriadi* (65) a v slovenských obciach súčasne maďarizovaných *gerendel* (64, 66).

V iných slovanských jazykoch má táto pluhová časť názvy:²⁰ v češtine *hřidel*, *hrídel*, *zřidel*, *vřidel*, *hákovnice*, *plužisko*, *plužiště*, *patro*; v poľštine *grądziel*, *dyszel*, *ragacz*, *balka*; v ruštine *griadiľ*, *grydka*, *dyšlo*, *steblo*, *žertka*, *bilo*, *ragač*; v slovinčine *grédl*; v srbštine *gredel*, *voje*, *ovoje*, *vojca*; v bulharčine *gredel*, *greda*, *voište*, *ovište*, *srelka*, *srialka*. V maďarčine²¹ má táto časť názvy *ekegerendély*,

Obr. 5. Schéma jednostranného pluhu: a) hriadeľ, b) čerieslo, c) stĺpica, d) odvalnica, e) lemeš, f) plaz, g) pluhovica

gerendélyhez, *henger*, v nemčine *Pfluggrindel*, *Grindel*, *Gründel*, *Pflugbaum*, *Pflugbalken*. Nakoľko v slovenských nárečiach, v odbornej literatúre, v slovníkoch a v spisovnej reči je pomenovanie tejto časti jednotné, odporúčam naďalej ponechať slovo *hriadeľ*.

b) Väčšia nejednotnosť v nárečiach i v literatúre sa vyskytuje pri označovaní pluhovej časti *b*. V slovenských nárečiach má táto časť názvy (obr. 6): *čerieslo* (10, 11–14, 18–20, 23–27, 30–33, 36–38, 52–61), *čereslo* (45–48, 50, 63, 64, 66), *čerislo* (49), *črieslo* (15, 22, 28), *šriaslo* (35), *tšoslo* (21), *krojídlo*

²⁰ Slovanské termíny uvádzané podľa práce L. Niederleho, *Život starých Slovanů*, diel III, zv. 1., Praha 1921, 49 a nasl. Porovnaj tiež *Národopisný věstník československý* XII, 11. Poľské názvy mi láskavo prekontrolovala mgr. Z. Szyfelbejnová, odb. asistentka národopisu na Varšavskej univerzite, za čo jej aj touto cestou srdečne ďakujem.

²¹ Nemecké a maďarské termíny sú prevzaté jednak z cit. Bernolákovho Slovára, jednak z cit. práce J. N. Papánka.

(4–6, 70), *noš*, *plužní noš* (3, 8, 9, 16, 17, 40, 41), *rijak* (67), *preňňie železo* (7).

Bernolák vo svojom Slovári uvádza *čerieslo* a synonymá *krojidlo*, *lemeš*, *plužní zub*, *plužné železo*. V slovníkoch sa vyskytuje *čerieslo*, *črieslo*, *krojidlo*. Kmet používa termín *čerieslo*.²² Palkovič uvádza tiež názvy *čerislo*, *čorosla*, *čercaduo* a *kruj*. V odbornej poľnohospodárskej literatúre sa častejšie vyskytuje termín *krojidlo*.

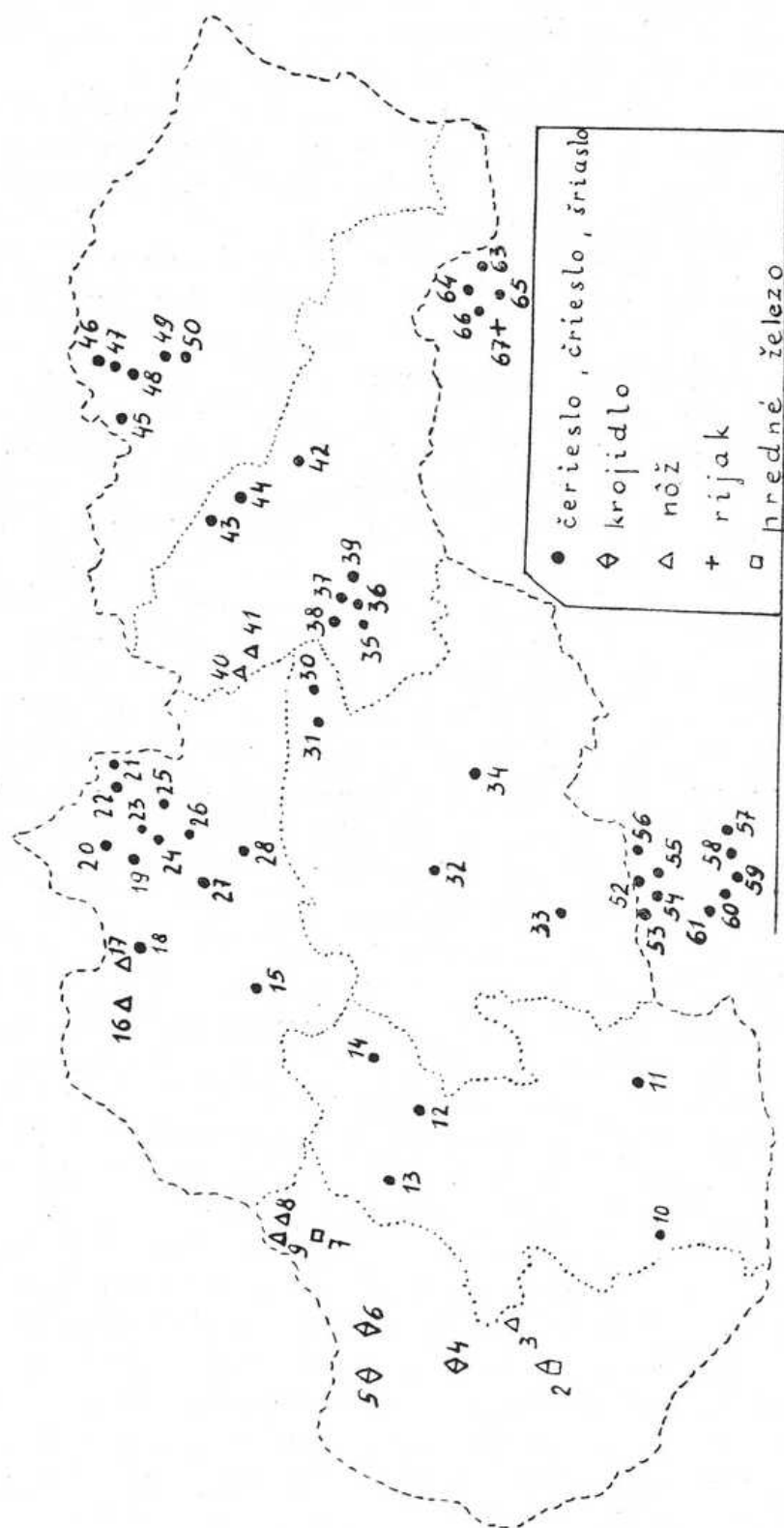
V slovanských a iných susedných jazykoch označuje sa táto časť názvami: česky: *čertadlo*, *krojidlo*, *krájedlo*; poľsky: *trzosło*, *trzustło*, *trosło*, *czeresło*, *nóż*; *krój*; rusky: *rezec*, *plužník*, nemecky: *Pflugsech*, *Sech*, *Messersech*, *Pflugsäge*; maďarsky: *csoroszlya*.

Z uvedených názvov používajú sa v slovenských nárečiach i v literatúre najčastejšie: *čerieslo*, *črieslo*, *krojidlo*, *plužní nuoš* a *predné železo*. Z návrhu na spisovný termín vylučujeme *predné železo* a *plužní nuoš*, pretože v oboch prípadoch ide o združené pomenovanie.²³ Termín *krojidlo* (alebo *krájadlo*) nenavrhujeme prijať pre malý rozsah jeho výskytu. Zostávajú nám iba termíny *čerieslo* a *črieslo*. Správnejšie by bolo prijať termín *črieslo*, ktorý je známy už v praslovjančine a má oporu aj v krásnej literatúre (používa ho Hviezdoslav). *Črieslo* patrí do osobitnej skupiny starých slov: *črep* *(*čerp* > *črep* > *čerep*), *črienka* (*černka* > *črenka* > *črienka*), *čerešňa* (*čeršňa* > *črešňa* > *čerešňa*), *črevo* (*červo* > *črevo*), *črieslo* (*čerslo* > *čreslo* > *črieslo*). Hoci slovo *čerieslo* bude v uvedenej skupine slov okrem slova *čerešňa* tvoriť ďalšiu výnimku, z hľadiska ľahšej výslovnosti je prijateľnejšie. Slovo *čerieslo* je v nárečiach i v literatúre najrozšírenejšie, preto sa najlepšie hodí za spisovný termín. V odbornej technickej literatúre sa vyskytuje aj termín *krájadlo*, ktoré by vyhovovalo ako synonymum.

c) Časť pluhu označená na vyobrazení písmenom *c* má v literatúre i v nárečiach pomerne jednotné pomenovanie. Takmer na celom Slovensku prevláda slovo *stlpica*, používané v rôznych hláskoslovných obmenách, a to: *stlpica* (29), *stlbica* (19, 28), *slpica* (31), *slbica* (24, 25), *slubica* (17, 35–40), *slupica* (16, 21, 22, 46–50), *stupica* (1, 18, 30), *snuolica* (44), *subica* (41), *sruolica* (49), *sklbica* (26), a *stubica* (45). Na východnom Slovensku sa vyskytuje slovo *stupek* (50). Na západnom a južnom Slovensku, ako aj v maďarskom Novohrade je rozšírený názov *hlava*, *pluhová hlava*, *plužná hlava* (3, 4, 8, 10, 13, 15, 34, 54, 59, 60, 61, 70). Príchodom továrenského jednostranného železného pluhu sa zaužíval názov *liatina* (32, 53, 57, 58) alebo na východe a v maďarskom Zemplíne

²² Pri uvádzaní mien Bernoláka, Kmeta, Socháňa, Palkoviča, Podoláka a Jurkoviča treba rozumieť ich spomenuté práce, ktoré sa v ďalšom texte v plnej citácii s bibliografickými údajmi už neuvádzajú.

²³ Mnohé odborné rady a pokyny pri výbere termínov a pri ich zdôvodnení mi poskytol odb. asistent slovanskej jazykovedy na Univerzite Komenského dr. Šimon Ondruš, ktorému aj touto cestou za láskavú pomoc úprimne ďakujem.

Obr. 6. Mapa s nárečovými názvami čieriesla

lacina (64). V novohradskom nárečí sa vyskytuje slovo *železo* (69). Na Horehroní bol zaznamenaný názov *preslica* (31) a *strela* (30). Na Orave označujú túto časť termínom *od víhonu deska* (20).

V literatúre prevláda slovo *stlpica*. Palkovič uvádza aj slovo *stupka*. V odbornej poľnohospodárskej literatúre sa používa okrem uvedených aj slovo *stĺpik*. V odbornej národopisnej literatúre sa používa jednotne *stlpica* (Jurkovič, Podolák). Za termín vyhovuje najlepšie slovo *stlpica*.

V češtine sa táto časť nazýva *slupice*, *čluba*, v poľštine *slupnica*, *stolec*, *stupica*, *slupek*, v ruštine *stojka*, v nemčine *Pflugkopf*, *Pflugbrust*, *Plugsäule*, v maďarčine *ekefei*.

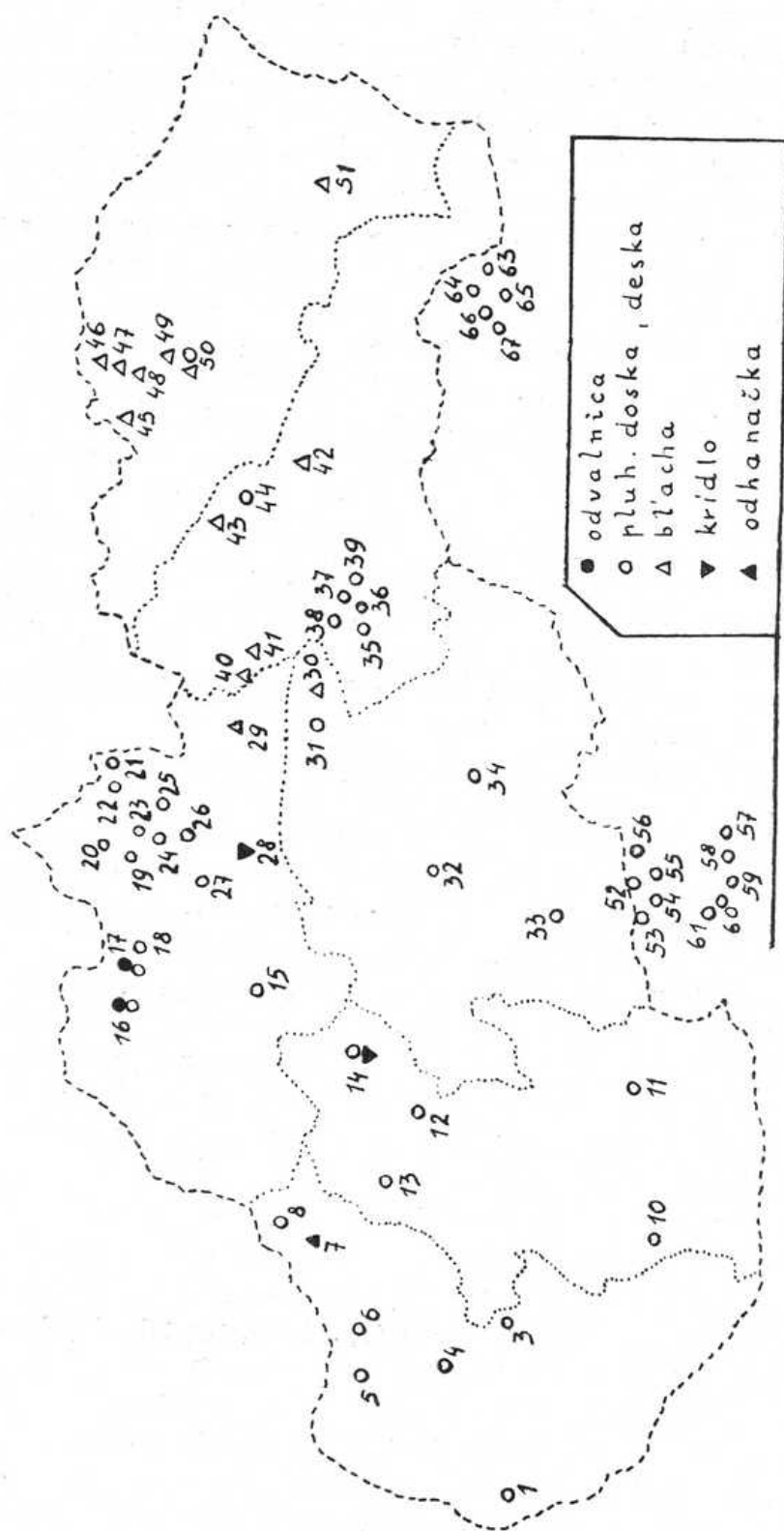
Pri niektorých starších typoch jednostranného i dvojstranného pluhu sa nachádza súčiastka, označovaná v reči ľudu ako *zadná slubica* (17, 38), *zadná stupica* (3), *zadná stlpica* (29), *šibeňica* (28), *zadní rám* (18), *šrauba* (30), *šrófa* (22, 8), *šrôba* (21, 36, 37, 39), *šruba* (64) a *faršróf* (53). Aj túto časť navrhujem označovať termínom *stlpica*, pričom v odbornej literatúre by sa diferencovalo medzi *stlpicou* prednou a zadnou.

d) Na označenie plužnej časti *d* vyskytuje sa v slovenských nárečiach najčastejšie výraz *doska*, *plužná doska*, *pluhová doska* (obr. 7). S menšími hláskoslovnými zmenami nachádzame tento výraz vo všetkých oblastiach západoslovenských a stredoslovenských nárečí (1, 3–6, 8, 10–27, 31–39, 44, 50, 52–61, 63, 65–67, 69, 70). Slovo *blacha* je rozšírené prevažne na východnom Slovensku (29, 30, 40–43, 45–51). Na Kysuciach je popri slove *doska* rozšírený aj výraz *odvalnica* (Svrčinovec, Krásno n/Kys., Stará Bystrica). Na západnom Slovensku sa ojedinele vyskytuje *odhanačka* (7). V Hornej Nitre a v Liptove sa táto časť označuje názvom *krídlo* (14, 28).

V literatúre sa uvádzajú okrem toho slová, ktoré sa vyskytujú v nárečiach stále zriedkavejšie. Napr. Sochán udáva slová *odháňka* a *nožica*. U Palkoviča nachádzame aj výrazy *ukladacia doska*, *odhrňovacia blacha*, *krielo na pluhu*. U Kmeťa sa vyskytuje aj slovo *odhrnovačka*.

V češtine sa táto časť označuje názvami: *odhrnovačka*, *odháňka*, *hrnačka*, *doska*, *rozhon*, v poľštine: *odkladnica*, *odwalnica*, *blot*, *doska*, *blacha*, v ruštine: *otval*. Maďarsky sa táto časť nazýva *kormánydeszka*, nemecky *Streichblech*, *Streichblatt*, *Streichbrett*, *Pflugstürze*, *Pflugbrett*.

Mnohé z uvedených slovenských výrazov treba vylúčiť ako nevhodné. Napr. slovo *doska* nevyhovuje pre prílišnú obecnosť, *pluhová doska* pre združené pomenovanie, *blacha* je slovo neslovenské a neslovanské, slová *odhaňka* a *nožica* sú terminologicky nepriezračné, *krídlo* je príliš obecné. Za termín vyhovuje slovo *odvalnica*. Vyskytuje sa síce iba v kysuckom nárečí, no je významovo priezračné a ako uvádza aj Palkovič, je vhodne utvorené, pretože vystihuje funkciu súčiastky, ktorá odvaluje vyoranú zem. Slovo má oporu aj v spisovnom jazyku, kde ho začal používať Jilemnický v románe *Pole neorané*.

Obr. 7. Mapa s nářečovými názvy odvalnice

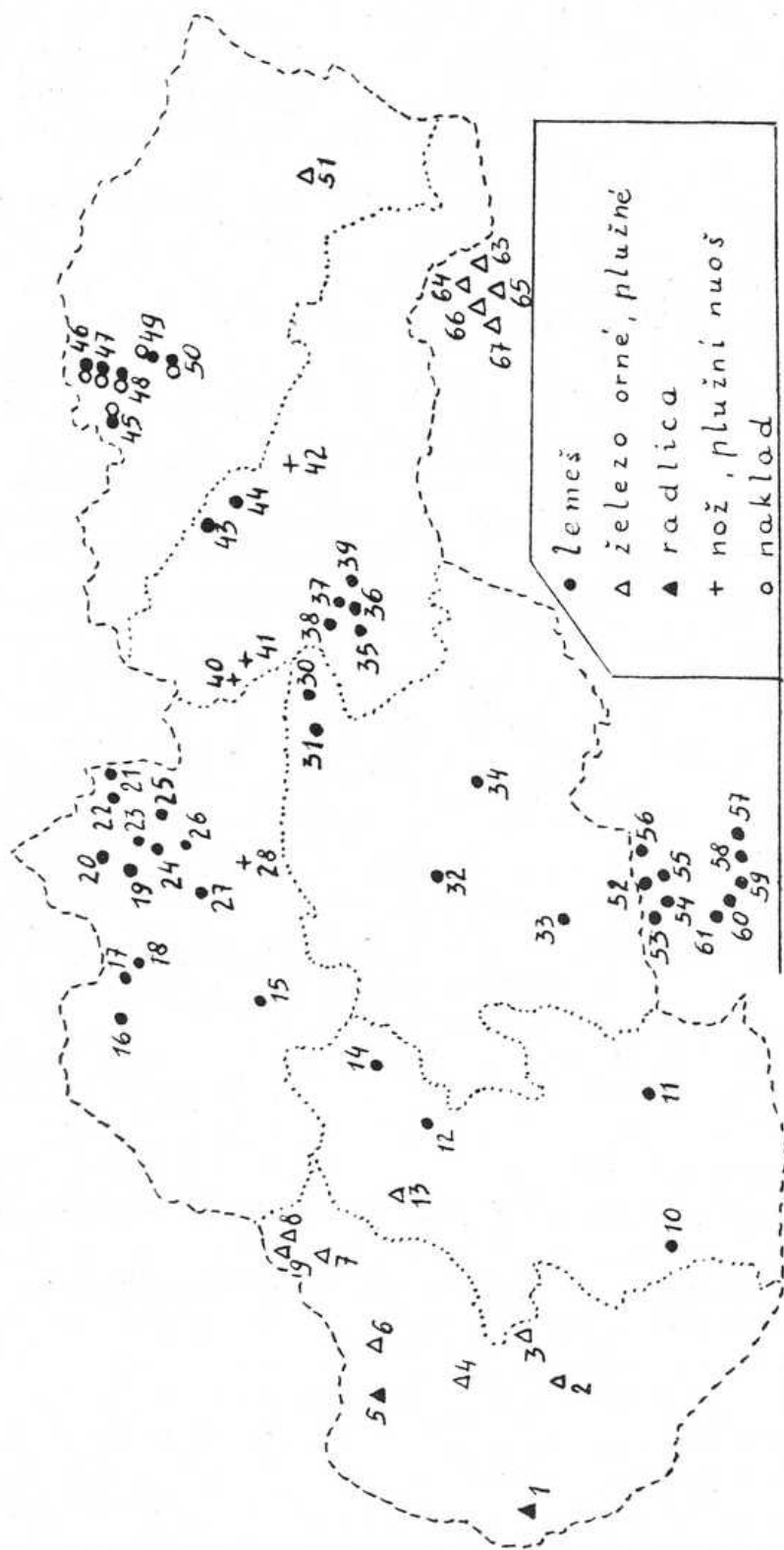
e) Písmenom *e* je označená pluhová časť, pri pomenúvaní ktorej sa nejavil v doterajšej literatúre jednotný postup. Najviac sa váhalo medzi používaním výrazov *lemeš* a *radlica*. V slovenských nárečiach (obr. 8) je najrozšírenejší termín *lemeš* (*lemeš*, *lameš*), a to na Ponitří (10, 11, 12, 14), na Kysuciach, v Turci a na Orave (15–27), na strednom Slovensku a v Gemeri (30–39), v Novohrade na území Maďarska (52–61), čiastočne na Spiši (43–44) a v Šariši (45–50). Druhým najrozšírenejším názvom pre označenie tejto časti je *železo* (*železo*, *orné železo*, *oráce železo*, *plužné železo*, *spodné železo*, *železko*), a to jednak na západnom Slovensku (2–4, 6–9, 13), jednak na východnom Slovensku (51) a v maďarskom Zemplíne (63–67). Na Záhorí sa používa slovo *radlica* (1, 5). Vyskytuje sa aj pomenovanie *noš*, *nôž* (*plužní nuoš*, *zadní noš*), najmä na území Liptova a Spiša (28, 40–42); na východnom Slovensku je rozšírený aj názov *naklad* (*natklad*), a to popri slove *lemeš* najmä na okolí Bardejova (45–50).

V literatúre Bernolák prijal pod vplyvom západoslovenských nárečí názov *orné železo* a za synonymum slovo *radlica*, ktoré však považoval za výraz český. Socháň používal termíny *lemeš* i *radlica*. U Kmety nachádzame *lemeš*. V odbornej literatúre národopisnej (Jurkovič, Podolák) sa používa prevažne slovo *lemeš*, v poľnohospodárskej technickej literatúre sa zaužíval popri výraze *lemeš* pod vplyvom češtiny aj termín *radlica*.

V iných slovanských a v susedných neslovanských jazykoch sa označuje táto časť pluhu nasledujúcimi výrazmi: v češtine: *radlice*, *lemeš*, *lemež*, *lemech*, *křídlo*, *list*, *nůž*, *plech*, *ostří*, *náhradník*, *čertadlo*, v poľštine: *lemiesz*, *limiesz*, *naróg*, *sośnik*, v ruštine: *lemeš*, *lemech*, *sośnik*, v slovinčine: *lémež*, v srbštine a chorvátčine *lěmješ*, *lěmiš*, *lěmeš*, *jemeš*, v bulharčine: *lemeš*, v maďarčine: *ekevas*, *szántóvas*, *lemezvas*, v nemčine: *Schar*, *Pflugschar*, *Pflugeisen*.

Za termín je najvhodnejšie slovo *l e m e š*. Je to slovo staré, na Slovensku pre označenie príslušnej pluhovej časti najrozšírenejšie a vyskytuje sa vo všetkých slovanských jazykoch. Slovo *radlica* vzhľadom na značnú zaužívanosť v technickej literatúre možno aj napriek úzkej oblasti nárečového výskytu používať ako synonymum. V odbornej národopisnej literatúre sa bude rozlišovať medzi *lemešom* a *radlicou* podľa funkcie nástroja.

f) Názvoslovie plužnej časti označenej literou *f* je na území Slovenska pomerne veľmi pestré (obr. 9). Najznámejšie je slovo *plaz* (*plas*, *puaz*, *splaz*, *puasc*, *plast*, *plást*, *poloz*), ktoré sa s hláskoslovnými obmenami vyskytuje na Hornom Ponitří a na severnom a strednom Slovensku (7, 14, 27, 29, 35–42, 46–50). V oblasti Kysúc (16, 17), na Ponitří (10, 12), pri Zvolene (32) a v maďarskom Novohrade (53, 55, 58, 61) je rozšírené slovo *päta* (*pata*, *petica*), ktoré prechádza na juhozápadnom Slovensku v *patku* (1–5, 8, 9). Na Horehroní a v novohradskej oblasti (30, 52, 54, 55, 56, 59, 60) je popri *päte* známy aj výraz *podošva* alebo v Zadunajsku vplyvom západoslovenských nárečí (alebo nárečia morav-

Obr. 8. Mapa s názvy Lemeš

ských Valachov) *podešva* (70). Ojedinelejšie sú názvy *strela* (18), *prístrelek* (6), *papuča* (30), *vnat* alebo *vňať* (30, 31), *ocielka* (34), *záhon* (22), *podherlica* (39), *víhon* (20), *príhon* (19, 25) a *vlačuha* (18). V slovenských obciach dolného Zemplína na území Maďarska sa vplyvom maďarčiny používa výraz *talpa* (63–65).

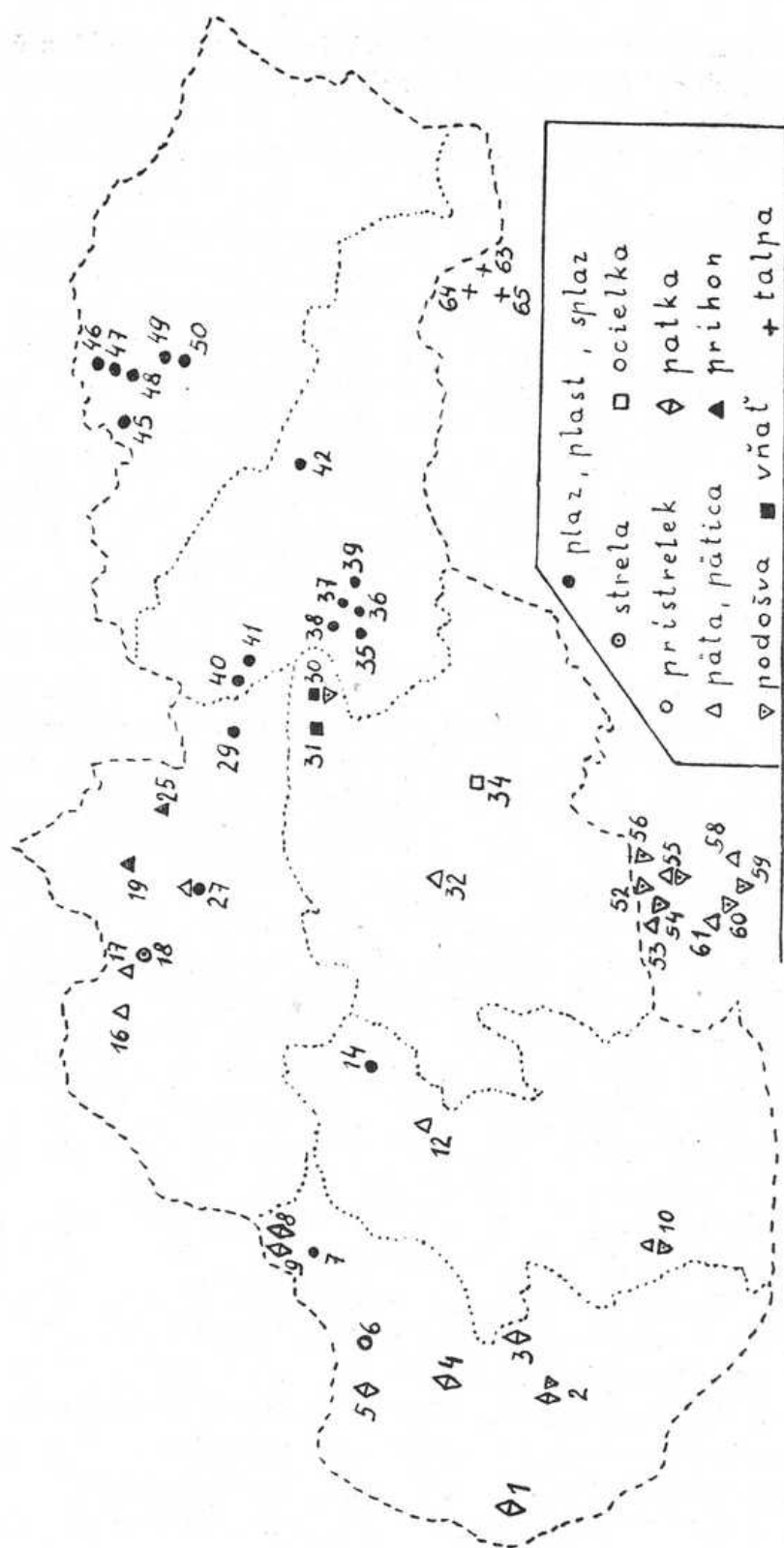
Bernolák uvádza vo svojom Slovári *plaz* i *plužná hlava*. Kmeť používa termín *plaz*, Sochán uvádza *plaz* i *oplas*. V technickej literatúre sa vyskytuje *plaz* a *päťka*. V odbornej národopisnej literatúre (Jurkovič, Podolák) sa jednotne používa *plaz*. Za termín je najvhodnejšie slovo *plaz*. Je to slovo všeslovanské, na slovanskom i slovenskom území najrozšírenejšie a významove pomerne priezračné. Slová, ako *strela*, *vňať*, *ocielka*, *podherlica* a *vlačuha*, sú významove nepriezračné. *Podošva* a *päť* sú príliš obecné.

V slovanských jazykoch má táto časť prevládajúci názov *plaz*, a to v češtine: *plaz*, *splaz*, *patka*, *náhlaví*, v poľštine: *ploz*, *ploza*, *pluz*, *nasad*, *stolek*, v ruštine: *poloz*, *podošva* *pluga*, v slovinčine: *oplas*, *podplaz*, v srbštine: *plazac*, *plaz*, v bulharčine: *plaz*, *plazica*. V maďarčine je *plaz* označovaný termínmi *eketalp*, *ekefő*, v nemčine *Sohle*, *Pflughaut*, *Pflugsohle*.

g) Napokon literou *g* je označená plužná časť, ktorá slúži na riadenie pluhu. Názvoslovie tejto časti je v nárečiach i v literatúre nejednotné (obr. 10). Na strednom a južnom Slovensku, ako aj v stredoslovenských nárečiach na území Maďarska je rozšírený názov *pluhovice* (10, 33, 34, 52–61, 69). V oblasti Kysúc (16–18), stredného Považia (2, 3, 6–9) a horného Ponitria (12–14) sa označuje táto časť slovom *prienohi*. Na Záhorí je známe *klač*, *klače* (1, 5). Ojedinele na západnom Slovensku v okolí Trnavy (2, 4), na celom východnom Slovensku (40–50) a v severovýchodnom Maďarsku ľud nazýva túto časť *rúčki*, *ručki*. V Gemeri je rozšírený výraz *rásochi*, *rosochi* (35–39), na Horehroní, v Zemplíne a v severovýchodnom Maďarsku *čepihi* (30, 31, 51, 65–67). Na severnom Slovensku (15, 19–29) prevláda názov *nohi* (*nohe*, *nogi*), ktorý sa vyskytuje aj v oblasti Zvolena (32). Pri Trnave bol zaznačený názov *rukadla* (4) a v Liptove *kluki* (27).

Nejednotnosť pri označovaní tejto časti sa vyskytuje aj v literatúre. Bernolák uvádza *prínohi*, *krivice plužné*, *plužini*, *plužné rohi*; *kleč* považuje za slovo české. V slovníkoch sa často vyskytuje pod vplyvom češtiny slovo *klač*. Kmeť používa slovo *plúhovice*, Sochán *krivice*. V novšej národopisnej literatúre sa používajú termíny *rukováte*, *klače* (Jurkovič) a *držadlá* (Jurkovič, Podolák). Palkovič uvádza aj *parohi* a *kubrnále*.

Najvhodnejším výrazom pre spisovný termín sú *pluhovice*. Slovo je významove priezračné, na prvé počutie je zjavné, že ide o časť pluhu. Koncovka *-ice* označuje, že súčiastka sa skladá z dvoch rovnocenných častí. Slovo sa vyskytuje pomerne na širokom území a má oporu aj v literatúre (Kmeť). Slovo *prienohi* môže zostať ako synonymum. Ostatné zaznačené názvy sú pre termín

Obr. 9. Mapa s nárečovými názvami plazu

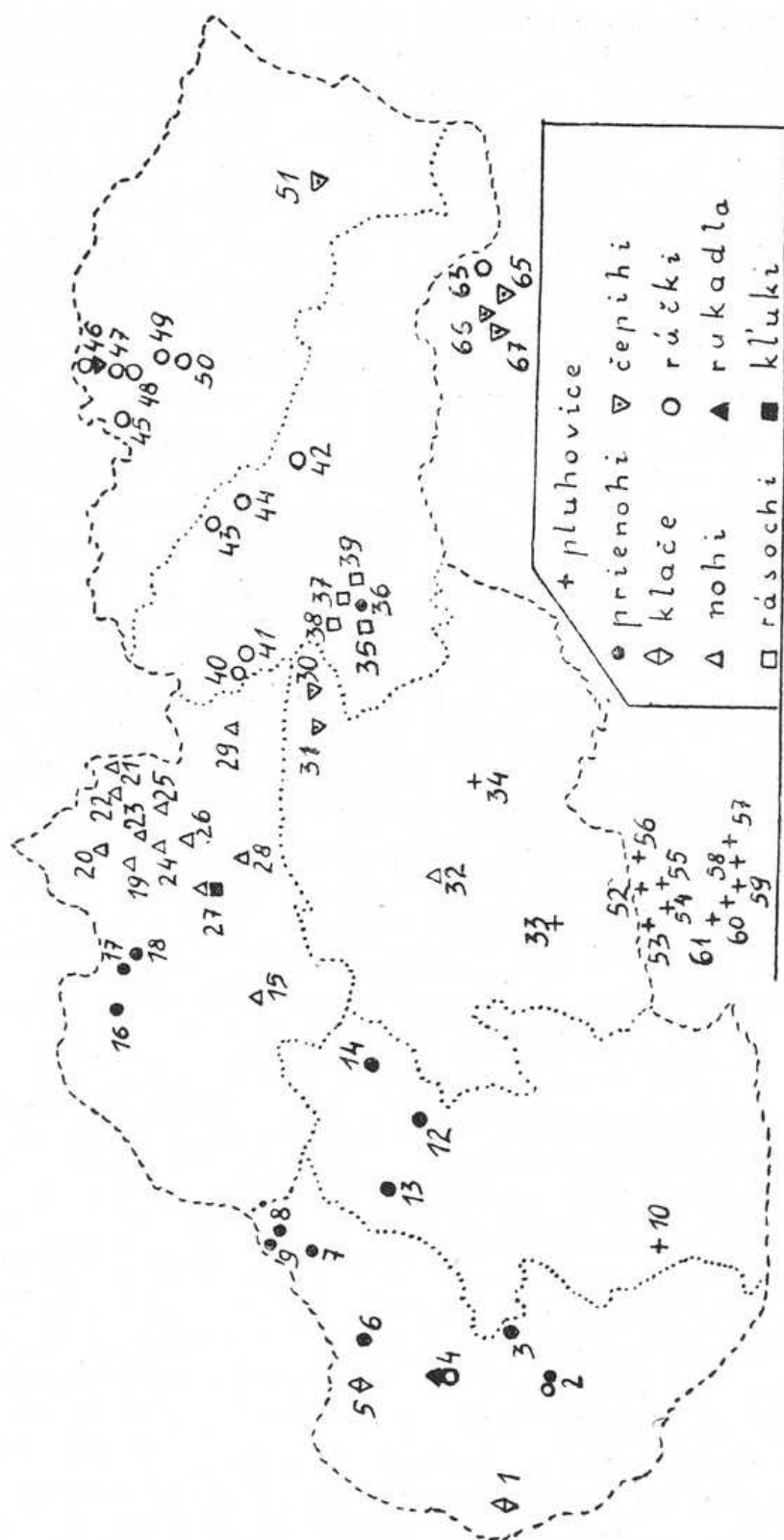
nevhodné, pretože niektoré sú neslovenské (z poľštiny prevzaté *čepihi*, z češtiny *klače*), iné sú príliš obecné (*rúčki*, *rukadlá*, *rukoväte*), alebo významove nepriezračné (napr. *parohi* alebo slovo *krivice*, ktorým sa súčasne označuje aj druh saní), prípadne majú len úzko ohraničený výskyt (*kubrnále*, *kluki*, *rásochi*, *rukadla*).

V iných susedných jazykoch majú pluhovce názvy: v češtine *kleče*, *klače*, *těhle*, *tíhle*, v ruštine *klač*, *rukojotka*, v poľštine *czepigi*, *nogi*, v lužickej srbštine *klak*, *kleč*, v maďarčine *ekeszaru*, v nemčine *Sterze*, *Pflugsterze*, *Pfluggriffe*.

Okrem hlavných častí pluhu (hriadeľ, čerieslo, stlpica, odvalnica, lemeš, plaz a pluhovce) zmienim sa ešte o niektorých vedľajších častiach, súvisiacich s technickým zdokonalením tohto nástroja, prípadne s jeho dopravou.

Významnou časťou pluhu je predný dvojkoľosový podvozok, ktorý má v slovenských nárečiach rôzne pomenovania. Najčastejšie sa vyskytujú názvy *kolieska*, *plužné kolieska*, *pluhové kolieska*, *orné kolieska* (15, 17–20, 23–25, 28, 29, 32, 40, 56), *kolečká*, *koliečka* (1, 8, 9, 11, 12, 14), *koleska* (21, 30), na východe *kolčata* (51, 63). Vo východoslovenských nárečiach a v niektorých slovenských enklávach v Maďarsku je pod vplyvom maďarčiny rozšírený výraz *taliga* (36, 37, 39, 53, 57, 64, 66, 67, 69, 70) alebo *talíčka* (10, 53, 58, 61, 68). V Zemplíne sa vyskytuje názov *plužnata* (51), na strednom Slovensku v oblasti Hontu a Novohradu *plúžence* (34). Veľmi starobylý je výraz *čeleske* (33). Ojedinele sa vyskytujú výrazy *zložení* (2, 4), *podbitie* (13), *prečok* (37, 39). Palkovič uvádza aj výrazy *telieška*, *teleška*, *telieški*, *teliaški* a *kolca*. V češtine má tento nástroj názvy *kolečka*, *plužnata*, v poľštine *kolešnica*, *przodek*, v ruštine *tačka*, *predok* *pluga*, v maďarčine *eketaliga*, v nemčine *Pflugkarre*, *Vorgestell*. Za termín navrhujeme *plužence* najmä preto, že ide o jednoslovné pomenovanie a že významová priezračnosť je pomerne jasná. Názov *plužné kolieska* je síce tak isto významove priezračný, no v tomto prípade ide o združené pomenovanie. Sám výraz *koliesko*, *kolieska* je obecný. Slovo *plužence* sa vyskytuje v kultúrnej veľmi zachovalej a etnicky čistej oblasti (Hont, Novohrad) a má oporu aj v literatúre, preto jeho prijatie bude znamenať obohatenie spisovného jazyka. *Plužné kolieska* navrhujeme ponechať ako synonymum.

Ďalšou vedľajšou, no nie na celom území Slovenska sa vyskytujúcou časťou pluhu je pomôcka na čistenie odvalnice a čeriesla, používaná v starších dobách aj na poháňanie ťažného dobytku. V západoslovenských nárečiach, na južnom Slovensku a na Orave sa tento pomocný nástroj nazýva *otka*, na strednom Slovensku je rozšírený názov *stik*. V niektorých oblastiach je používanie tohto nástroja neznáme. Socháň uvádza aj názov *vistruhovadlo*. U Kmety je slovo *stik* i *škrtle*, v slovníkoch *otka* a *stik*. V beletrii spisovateľa západoslovenského pôvodu (Poďjavorinská, Tatarka) používajú slovo *otka*, spisovatelia zo stredného a severného Slovenska *styk*. V češtine sú termíny *otka*, *votka*, *botka*, v poľštine *styk*, *skywa*, *kozica*, *kozielica*, v maďarčine *osztőke*, v nemčine *Reute*, *Pflugreute*,

Obr. 10. Mapa s nářečovými názvami pluhovic

Pflugsteche. Na Slovensku sú najrozšírenejšie termíny *otka* a *styk*. Hoci v oboch prípadoch ide o slová rovnakého etymologického pôvodu (*stikať*, *otikať*), za vyhovujúcejší termín považujeme *otka*. Prijatie tohto termínu bude znamenať obohatenie slovníka, pretože slovo *styk* má beztak miesto v slovníku pre svoj obcenejší význam. Okrem toho slovo *styk* má už v slovenčine jednoznačnejšiu ustálenosť. Popri termíne *otka* mohlo by sa slovo *styk* ponechať ako synonymum.

Na dopravu pluhu sa používa jednoduchý vláčivý prostriedok z dvoch spojených drier, na Slovensku najviac známy pod menom *vlačuhi* (*zvlačuhi*, *zvlačuški*, *vláki*, *vuáki*, *vlaki*, *vlače*, *zvlače*). Kmeť používa *vlače*, Kukučín *zvlačuha*, Sochán *vlačuški*, Palkovič uvádza aj *vlačke* a *zvlački*. Chaos sa spôsobuje aj tým, že slová *vlačuhi*, *vlač*, *vlače*, *vláki* a *smik* sa v slovenských nárečiach nepoužívajú len na označenie prostriedku na dopravu pluhu, ale aj na označenie primitívneho nástroja na bránenie zoranej pôdy, ďalej haluzového dopravného prostriedku na vláčenie sena, na označenie časti saní, ba niekde sa výrazom *vlačuha* označuje aj plužná časť plaz. Vzhľadom na doterajšiu nejednotnosť sa žiada nasledujúce rozlišovanie. Drevený vláčivý prostriedok na dopravu pluhu bude sa označovať termínom *vlačuhy*. Termín *vlač*, *vlače* je v nárečiach najznámejší vo význame spojeného zväzku vetiev, na ktorých sa sťahuje seno zo strmých svahov na prístupnejšie miesta k vozu. Termín *vláky* zodpovedá z uvedených významov najlepšie na označenie časti saní, zloženej z dvoch dlhých spojených drier, z ktorých jeden koniec je položený na oplene saní a druhý sa vlečie po zemi. Pre spodnú časť pluhu zodpovedá termín *plaz*, preto označenie tejto časti slovom *vlačuha* je nesprávne. Napokon na označenie haluzového nástroja na bránenie a drvenie hrúd najlepšie vyhovuje termín *smyk*, ktorý je v slovenských nárečiach v tomto význame najrozšírenejší.

Niektoré etnografické problémy a predbežné závery

Zhromaždený názvoslovný materiál — okrem toho, že slúži za podklad pre výber spisovných termínov — umožňuje nám napokon nastoliť aj niektoré problémy kultúrno-historického charakteru, prípadne vysloviť aspoň predbežné závery, ktoré bude treba overovať po získaní ďalších údajov.

Na prvom mieste sa ukazuje potreba všímať si problém, pokiaľ sa kryje územné rozšírenie formy určitej časti nástroja s rozsahom výskytu jej ľudového pomenovania. Materiál tohto príspevku nám poskytuje možnosť skúmať túto otázku na príklade pluhovíc. Na území Gemera (v dobšinskej oblasti) ľud používa na označenie pluhovíc výraz *rásochi*. Štúdiom starších foriem oracích nástrojov zisťujeme, že na dvojstrannom drevenom pluhu — ako reprezentantovi najstaršieho vývojového štádia pluhu v horských oblastiach Gemera — tvorili pluhovice spolu so zadnou stlpicou samorastlý kus dreva s dvoma vetvami rázsochovitého tvaru.

V tomto prípade teda vznik názvu *rásochi* bol podmienený existenciou rázsochovitej formy pluhovíc. Na základe toho je možné usúdiť, že rázsochovitá forma pluhovíc sa vyskytovala vo všetkých oblastiach, kde si táto časť pluhu zachovala názov *rásochi*. Nemožno však tvrdiť aj opak, že totiž pomenovanie *rásochi* musí sa vyskytovať všade, kde sa vyskytujú rázsochovité pluhovice. Dokazuje to výskyt takýchto pluhovíc napr. na Spiši a v Šariši, kde sa táto časť pluhu označuje obecnnejším východoslovenským názvom *ručki*.

Názvoslovie pluhu poskytuje nám možnosť študovať aj ďalšiu závažnú etnografickú otázku. Už na príklade pluhovíc sa ukázalo, že názov *rásochi* používa sa dnes v Gemeri aj pre označenie pluhovíc, ktoré rázsochovitú formu dávno stratili. Podobný príklad nám poskytuje aj súčiastka pluhu, ktorou sa pripevňuje hriadeľ k plužencom. Táto súčiastka sa nazýva *húžva* alebo *obruč*. Hoci existencia pluženíc znamená značné konštrukčné zdokonalenie oracieho nástroja v pomerne neskorej dobe, predsa v dobe ich vzniku prevládali ešte vždy drevené súčiastky nad železnými. Preto na spojenie hriadeľa s plužencami sa používala v počiatočnom štádiu existencie pluženíc drevená *húžva*. Názov *húžva* (*húžev*) sa zachoval na mnohých miestach podnes napriek tomu, že drevená *húžva* bola nahradená masívnou železnou obručou kovárskej výroby. Z uvedených dvoch príkladov vyplýva, že (v týchto konkrétnych prípadoch) názov — vzťahujúci sa len na určitú konkrétnu formu niektorej súčiastky — ponechala si príslušná pluhová časť aj po svojom konštrukčnom zdokonalení, hoci ďalšia existencia tohto špeciálneho názvu — vzhľadom na podstatnú zmenu formy (*rásochi* — pluhovice) alebo materiálu (drevená *húžva* — železná obruč) — stratila svoje opodstatnenie. Úlohou ďalšieho bádania v tejto oblasti bude zisťovať, prečo životnosť niektorých úzko špeciálnych ľudových názvov niektorých častí pluhu bola dlhšia ako životnosť označovanej časti, aký bol proces preberania obecnjších názvov, ktoré priliehavejšie označovali novú formu alebo zmenu materiálu jednotlivých častí a napokon kde bol aký pomer medzi životnosťou určitej formy niektorej plužnej časti a životnosťou jej názvu.

Doterajší výskum poľnohospodárstva zhromaždil značné množstvo údajov pre dejiny roľníctva na Slovensku, no najmä pre typológiu a názvoslovie poľnohospodárskych nástrojov na území slovenského etnika. Hoci k vyvodu závažnejších kultúrno-historických záverov bude možné pristúpiť len po dôkladnom doplnení materiálu o údaje nielen z oblasti ostatných etnografických úsekov, ale aj z oblasti iných vedných disciplín (najmä archeológie, histórie a jazykovedy), predsa aj na základe doterajších výsledkov sa rysujú možnosti na vyslovenie predbežných úsudkov v súvislosti s takou závažnou otázkou, ako je delenie Slovenska aspoň na hlavné etnografické oblasti. Na základe údajov z úseku poľnohospodárstva možno deliť územie Slovenska na tri oblasti: Prvú oblasť tvorí územie západného a južného Slovenska so starou roľníckou kultúrou nížinného charakteru. (Podľa terajšieho administratívneho rozdelenia Slovenska patria

do tejto oblasti Bratislavský kraj, Nitriansky kraj, z Banskobystrického kraja časť Hontu). Druhú oblasť tvorí hornaté územie severného a stredného Slovenska, kde je roľnícka kultúra silne ovplyvnená zásahmi pastierskej kultúry. (Východnú hranicu tejto kultúrnej oblasti tvorí približne rozhranie Gemera a Spiša a prilahlé obce z východnej strany Vysokých Tatier.) V tejto oblasti sa prejavuje najviac vplyvov južnoslovanského charakteru. Tretiu oblasť tvorí ostatné územie slovenského etnika na východnom Slovensku, ďalej slovenské osídlenie na okolí Miškovca a Tokajských vrchov na území severovýchodného Maďarska. V tejto etnografickej oblasti prevláda nížinná kultúra roľníckeho charakteru. Bude úlohou ďalšieho výskumu objasňovať vývoj a príčiny tejto diferenciácie, ako aj príčiny značnej etnografickej podobnosti medzi oblasťou východoslovenskou a západo-juhoslovenskou.

Názvoslovný materiál môže značne prispievať k určovaniu etnického pôvodu kultúrnych javov. Na to možno uviesť niekoľko príkladov z výskumu slovenského etnika v Maďarsku. V severnej oblasti Tokajských vrchov na okolí miest Šarišský Potok a Nové Mesto pod Šiatrom je početná skupina zemplínskych dedín so slovenským obyvateľstvom. Hoci táto slovenská oblasť sa začína bezprostredne za štátnou hranicou a na mnohých miestach slovenské osídlenie prechádza súvisle z územia nášho štátu za južnú hranicu, predsa značná časť slovenského obyvateľstva v uvedených maďarských okresoch nie je v tejto oblasti obyvateľstvom pôvodným, ale kolonizovaným zo slovenského Zemplína, Šariša a Spiša. Nasvedčuje tomu terajšie nárečie tohto obyvateľstva, v ktorom sú prvky všetkých troch uvedených oblastí. V názvosloví sa prejavuje pôvod tohto obyvateľstva zreteľnejšie. Je bežným zjavom, že pre označenie určitej časti nástroja vyskytujú sa v jednej obci aj dva-tri odlišné názvy, z čoho možno usúdiť, konkrétne z ktorých oblastí participovalo obyvateľstvo na kolonizácii príslušnej obce. Z toho vyplýva záver, že názvy používaných poľnohospodárskych nástrojov majú schopnosť konzervovať sa dlhšie ako bežný hovorový jazyk, ktorý je prístupnejší jednak pre vnútornú asimiláciu v rámci jednej obce alebo užšej oblasti, jednak pre vplyvy cudzieho etnického prostredia. Nasvedčuje tomu aj skutočnosť, že v niektorých pomaďarčených obciach zachovalo sa v značnej miere pôvodné slovenské (alebo v tejto oblasti aj rusínske) názvoslovie aj napriek tomu, že funkciu dorozumievacieho prostriedku aj v rodinnom prostredí prevzala maďarčina. Výskum v Maďarsku ďalej ukázal, že v izolovaných slovenských dedinách zachovalo si názvoslovie archaickejšie tvary, ako ich možno dnes zistiť v pôvodnom prostredí, z ktorého kolonisti prišli. Z tohto poznatku možno vyvodiť záver, že kolonizované menšiny obklúčené v cudzom etnickom prostredí sú schopné po prerušení kontaktu s materskou krajinou uchovať si dlhšie tradičné kultúrne formy ako pôvodné materské prostredie, z ktorého kolonisti prišli, pravda, za predpokladu, že v pôvodnom prostredí sú podmienky pre rýchlejší proces národnej integrácie.

Nastolené problémy a vyslovené predbežné závery si nenárokujú konečnú

platnosť. No jednako len riešením takýchto dielčích otázok môže sa v určitých konkrétnych podmienok po doplnení a porovnaní s materiálom z iných oblastí (tematických aj územných) podstatne prispieť k objasneniu etnicity kultúrnych javov, ako aj k osvetleniu procesu vzájomného ovplyvňovania a prerastania kultúr dvoch alebo viacerých etník.

Názvoslovný index

V tomto slovníku ide predovšetkým o zhrnutie bohatstva ľudových termínov na označenie plužných častí, ktoré boli použité v texte článku. Inoslovanské a ostatné cudzie termíny, ktoré boli uvádzané v jednotlivých statiach, v tomto indexe nepodávam. Cieľom definícií jednotlivých častí je podať len obecný pomocný popis a nie vyčerpávajúcu etnografickú charakteristiku.

Blacha — odvalnica

blacha — odvalnica

Čeleske — plužence

čepihi — pluhovice

čercaduo — čerieslo

čereslo — čerieslo

čerieslo — na prednej časti hriadeľa zvisle umiestená plužná časť tvaru noža, ktorá pri orbe krája zem

čorosla — čerieslo

črieslo — čerieslo

Doska — odvalnica

doska — odvalnica

držadlá — pluhovice

dvojstranný pluh drevený — drevený pluh s jednou prekladacou odvalnicou

dvojstranný pluh dvojodvalnicový — pluh s dvoma pevnými železnými odvalnicami, s dvoma lemešmi a s tromi pluhovicami

dvojstranný pluh previerací — pluh so železnou obracacou odvalnicou a s dvoma lemešmi

dvojstranný pluh valcový — pluh s otáčacou železnou odvalnicou valcového tvaru so symetrickým vypuklým lemešom

Faršróf — zadná stĺpica

Gerendel — hriadeľ

grondel — hriadeľ

Hak — hák

hák — druh radla

hik — hák

hlava — stĺpica

hok — hák

horňík — dvojstranný pluh

hórňak — dvojstranný pluh

hórňák — dvojstranný pluh

hradel — hriadeľ

hrádel — hriadeľ

hradzel — hriadeľ

hriadel — hriadeľ

hriadeľ — základná nosná časť pluhu, na ktorej sú pripevnené ostatné plužné časti

hriadeľ — hriadeľ

hriadi — hriadeľ

hriadiľ — hriadeľ

hridel — hriadeľ

huok — hák

húžev — húžva

húžva — súčiastka dreveného pluhu spájajúca plužný hriadeľ s plužencami

Jednostranný pluh — pluh s odvalnicou pripevnenou trvale na pravej strane

jedinkový pluh — jednostranný pluh

jednoduchý pluh — jednostranný pluh

Kleč — pluhovica

klač — pluhovica

klače — pluhovice

kluki — pluhovice

kolčata — plužence

kolečka (plužné) — plužence

koleska — plužence

koliečka — plužence

kolieska plužné -- synonymum pluženiec

kolca — plužence
koprckáč — dvojstranný pluh
koprčňák — dvojstranný pluh
krájadlo (plužné) — synonymum čeriesla
kridlo — odvalnica
krielo na pluhu — odvalnica
krivice plužné — pluhovice
krojídlo — čerieslo
kruj — čerieslo
kubrnále — pluhovice

Lemeš — na spodnej časti odvalnice pripevnená zaostraná časť pluhu s funkciou vlastného oradla
liatína — stlpica
lacina — stlpica
lemeš — lemeš
lameš — lemeš

Maďarský pluh — jednostranný pluh

Naklad — lemeš
natklad — lemeš
nogi — pluhovice
nohe — pluhovice
nohi — pluhovice
noš — čerieslo, lemeš
nožica — odvalnica
nôž — lemeš, čerieslo

Obracáci pluh — dvojstranný pluh
obracák — dvojstranný pluh
ocielka — plaz
odhanačka — odvalnica
odhaňáčka — odvalnica
odháňka — odvalnica
odhrnovačka — odvalnica
odhrňovacia blacha — odvalnica
odhrňovacia doska — odvalnica
odvalnica — doskovitá časť pluhu, ktorá má funkciu odhadzovať a prevracat vyoranú pôdu
od víhonu deska — stlpica
okolník — jednostranný pluh
okolník — jednostranný pluh
opačňák — dvojstranný pluh
oplaz — plaz
oráčé železo — lemeš
orné železo — lemeš

otka — z drevenej rúčky a železného škrobáka zložená pomocná časť pluhu slúžiaca na čistenie odvalnice a čeriesla od nalepenej hliny

Papuča — plaz
parohi — pluhovice
pata — plaz
patka — plaz
päta — plaz
pätka — plaz
petica — plaz
plas — plaz
plast — plaz
plást — plaz
plaz — po zemi sa vlečúca spodná časť pluhu slúžiaca na udržiavanie rovnováhy pluhu a na regulovanie hĺbky orby
pluhová doska — odvalnica
pluhová hlava — stlpica
pluhové kolieska — synonymum pluženiec
pluhovice — z dvoch rovnakých súčiastok zložená časť pluhu, pripevnená na konci hriadeľa a umožňujúca ručné riadenie pluhu
plúhovice — pluhovice
plužence — dvojkoľosný podvozok, tvoriaci prednú časť pluhu
plúžence — plužence
plužini — pluhovice
plužnata — plužence
plužná hlava — stlpica
plužná hlava — plaz
plužné kolieska — synonymum pluženiec
plužné krájadlo — synonymum čeriesla
plužné rohi — pluhovice
plužné železo — lemeš
plužní nuoš — čerieslo
plužní nuoš — lemeš
plužní zub — čerieslo
podbitie — plužence
podešva — plaz
podherlica — plaz
podošva — plaz
poloz — plaz
prečok — plužence
prennie železo — čerieslo
preslica — stlpica
previerací pluh — dvojstranný pluh

prienohy — synonymum pluhovic
prihon — plaz
prinohi — pluhovice
puasc — plaz
puaz — plaz

Radlica — synonymum lemeša
radlo — vývojove najstarší orací nástroj so
symetrickým lemešom, ktorým sa pôda iba
rozrývala, ale neprevracala
rásochi — pluhovice
rijak — čerieslo
rosochi — pluhovice
roveňák — dvojstranný pluh
roveňík — dvojstranný pluh
ručki — pluhovice
ruhadlo — jednostranný pluh
rukadla — pluhovice
rukováte — pluhovice
rúčki — pluhovice

Sklbica — stlpica
slbica — stlpica
slpica — stlpica
slubica — stlpica
slupica — stlpica
smik — vlačce, smyk
smyk — primitívny poľnohospodársky ná-
stroj zložený zo zväzku halúz slúžiaci na
bránenie zoranej pôdy a na drvenie hrúd
snubica — stlpica
splaz — plaz
spodné železo — lemeš
srubica — stlpica
styk — synonymum otky
stlbica — stlpica
stlpica — (stlpica predná) časť pluhu zvisle
spájajúca hriadeľ s plazom a upevňujúca
odvalnicu s lemešom
stlpík — stlpica
strela — stlpica
strela — plaz
stubica — stlpica
stupěk — stlpica
stupica — stlpica
stupka — stlpica
subica — stlpica

Šibeňica — zadná stlpica

škrtle — otká
šrauba — zadná stlpica
šriaslo — čerieslo
šroba — zadná stlpica
šrófa — zadná stlpica
šruba — zadná stlpica

Taliga — plužence
talička — plužence
taliga — plužence
talpa — plaz
teleška — plužence
teliaški — plužence
teliaška — plužence
telieški — plužence
tšoslo — čerieslo

Ukladacia doska — odvalnica

Vistruhovadlo — otká
vihon — plaz
vlač, vlačce — z haluzia upravený jednodu-
chý dopravný prostriedok, ktorým sa zvla-
čuje seno zo strmých svahov na prístup-
né miesto k vozu
vlačce — vlačuhy, vláky, smyk
vlačke — vlačuhy, vláky
vlačuha — plaz
vlačuhy — vláčivý dopravný prostriedok
slúžiaci na prepravu pluhu
vlaki — vláky, vlačuhy
vláky, — oddeliteľná časť saní, pozostávajúca
z dvoch dlhých drier, predným koncom
upevnených na oplene saní a zadným
koncom sa vlečúca po zemi
vnat — plaz
vňať — plaz
vuáki — vláky, vlačuhy, smyk

Zadná stlpica — časť pluhu, zvisle spájajú-
ca zadný koniec hriadeľa s plazom, s funk-
ciou regulovať hĺbku orby
zadná stupica — zadná stlpica
zadní noš — lemeš
zadní rám — zadná stlpica
zložení — plužence
zvlačce — vlačce, vlačuhy
zvlački — vlačuhy
zvlačuha — vlačuha

zulačuški — vlačuhy
zžidel — hriadel
záhon — plaz

Železo — lemeš, stlpica
želiezko — lemeš

NOMENKLATUR DES PFLUGES AUF DEM GEBIET DES SLOWAKISCHEN ETHNIKUMS

Ján Podolák

Zusammenfassung

In der slowakischen Schriftsprache gab es bisher keine festgesetzte einheitliche Fachbenennung für Wirtschaftsgeräte. Der Verfasser dieser Studie unternahm die Lösung der Frage der fachmännischen Nomenklatur der Pflugbestandteile. Hierbei stützt sich die Studie auf ein durch jahrelange systematische Forschungen gesammeltes Material auf dem Gebiet des slowakischen Ethnikums. Geforscht wurde insgesamt in 70 Gemeinden, davon waren 51 auf dem Gebiet der Slowakei und 19 auf dem Gebiet von Ungarn; dorthin reicht ein kompaktes slowakisches Ansiedlungsgebiet um Komorn, Esztergom, Nógrád und südlich von Kaschau im Komitat Zemplén im Tokajer Gebirge (eine Karte der durchforschten Gemeinden ist auf Abb. 1, das Verzeichnis der Gemeinden ist im Text auf Seite 310–312).

In einem Teil des Aufsatzes befasst sich der Autor mit der Analyse der Grundtypen der Pfluggeräte in der Slowakei und mit ihren Fachbenennungen. Diese Benennungen wurden als Arbeitsbehelf auch von der betreffenden Abteilung des Instituts für Volkskunde an der Slowakischen Akademie der Wissenschaften angenommen. Es handelt sich in erster Reihe um Benennungen des einseitigen Pfluges und um Benennungen der Grundentwicklungstypen des Kehrpfluges. (Die Schemen der einzelnen Typen sind auf Seite 313–315 abgebildet).

Einen beträchtlichen Teil der Studie bildet die Analyse des Nomenklaturenmateri als der Grundbestandteile des Pfluges, welche auf Abb. 5 (Seite 317) abgebildet sind. Nachdem bei der Wahl der erforschten Gemeinden auf alle volkswundlich, sprachlich und geographisch verschiedene Gebiete des slowakischen Ethnikums (auf dem Gebiet der Tschechoslowakei und Ungarns) Rücksicht genommen wurde, kann das veröffentlichte Material als eine genügende Unterlage bei der Wahl von Fachbenennungen gebraucht werden.

Die einzelnen Teile werden auf dem Gebiet der slowakischen Sprache wie folgt benannt: das Pfluggrindel heisst slowakisch *hriadel*. In den Dialekten kommen für die Bezeichnung dieses Bestandteiles die folgenden Bezeichnungen vor: *hriadel*, *hriadel*, *hrádel*, *hradel*, *zžidel*, *hridel*, *grondel*, *hriadil* und *gerendel*. (Die Lokalisierung dieser Bezeichnungen ist im slowakischen Text auf Seite 316. Unter den Nummern in Klammern verstehen sich die erforschten Gemeinden, deren Verzeichnis sich auf Seite 310–312 befindet).

Der Pflugsech wird slowakisch *čerieslo* genannt. In den einzelnen slowakischen Mundarten heisst es noch: *čerieslo*, *čereslo*, *čerislo*, *črieslo*, *šriaslo*, *tšoslo*, *krojidlo*, *noš*, *plužní noš*, *rijak*, *preňňnie železo*, *plužné železo*, *plužní zub*, *čercaduo* und *krúj*. (Die Lokalisierung dieser Benennungen ist im slowakischen Text des Aufsatzes auf Seite 317 und die Karte der Bezeichnungen auf Seite 319).

Die Pflugsäule (Pflugbrust, Pflugkopf) heisst *stlpica*. In den Mundarten erscheinen die Benennungen: *stlpica*, *silbica*, *slpica*, *slbica*, *slubica*, *slupica*, *stupica*, *snuhica*, *srubica*, *sklbica*, *stubica*, *stupek*, *stlpik*, *preslica*, *strela*, *plužná hlava*, *liatina*, *plužní rám*, *víhonová deska*. (Die Lokalisierung der Bezeichnungen ist im Text auf Seite 318.)

Die Pflugschaar hat die slowakische Fachbenennung *lemeš*. In den Mundarten des slowakischen Ethnikums sind noch die Ausdrücke verbreitet, die im folgenden angeführt werden: *lemeš, ľemeš, ľameš, železo, orné železo, spodné železo, plužné železo, radlica, plužní noš, natklad*. (Die Lokalisierung der Termine befindet sich im Text auf Seite 322, als auch auf den Abbildungen Nr. 8.)

Die Pflugsohle entspricht dem slowakischen Ausdruck *plaz*. In den Mundarten des Volkes leben die Ausdrücke: *plaz, plas, splaz, puaz, plast, plást, poloz, päta, pata, petica, strela, prístrelek, podošva, podešva, papuča, papučka, vňat, ocielka, záhon, víhon, príhon, podherlica, vlačúha*. (Die Lokalisierung der Termine siehe auf Seite 322, die Abbildungen unter No. 9 auf Seite 325).

Die Sterze (Pflugsterze, Pfluggriffe) heissen slowakisch richtig *pluhovice* (Nom. Sg. *pluhovica*). In den Mundarten sind noch die folgenden Ausdrücke verbreitet: *pluhovice, priehohi, klače, rúčki, rásochi, rosochi, čepíhi, nohi, nohe, rukadla, kluki, krivice, plužné rohi, plužini; rukovete, držadlá und parohi*. (Die Lokalisierung der einzelnen Ausdrücke befindet sich im slowakischen Text auf Seite 324, die Einzeichnung der Ausdrücke in eine Karte siehe auf Abb. 10, Seite 327).

Schliesslich werden die Fachausdrücke für die Pflugräder (slowakisch *plužence*) angeführt, weiter ein primitives Gerät zur Beförderung des Pfluges, das Pflugstöckchen (slowakisch *vlačúhi*).

Im Schlussabsatz behandelt der Verfasser noch einige kulturhistorische Probleme mit einigen vorläufigen Schlussfolgerungen. In erster Reihe spricht der Verfasser über die Frage der ethnographischen Aufteilung der Slowakei in drei Kulturgebiete: das Gebiet der West- und Südslowakei mit einer uralten Bauernkultur tiefländischen Charakters, dann das Gebirgsgebiet der Mittel- und Nordslowakei mit starken Einwirkungen einer Hirten-Holzfällerkultur und schliesslich die ostslowakischen ebenen Gebiete mit der Bauernkultur in der Umgebung der Theiss.

Die Sammlung der Benennungen wird zur Aufstellung der Frage gebraucht, wiefern sich die Grenzen des Gebietes der Form und des Gebietes der Benennung bestimmter Pflugteile decken, weiter der Frage des Entwicklungsverlaufes auf dem Gebiet der Nomenklatur von den streng speziellen Namen der Pflugteile zu allgemeineren Bezeichnungen, eventuell weswegen einige spezielle, nur eine bestimmte Form bezeichnende Namen die Fähigkeit besitzen, diese Form zu überleben und auf die Bezeichnung von Formen überzugehen, die in der Entwicklung neu sind, und denen die alte Benennung in ihrer Bedeutung nicht mehr entspricht. Schliesslich weist der Verfasser darauf hin, dass mit Hilfe der Nomenklatur die Erläuterung der Ethnizität der erforschten Erscheinungen erleichtert werden kann. Als Beispiel dient hier das slowakische Ethnikum auf ungarischem Gebiet, auf welchem einerseits der Entwicklungsvorgang der ursprünglichen slowakischen Kultur in einer fremden ethnischen Umgebung, andererseits die Entwicklung der Kolonisierung der slowakischen Bevölkerung aus der Slowakei in die fruchtbare ungarische Ebene nach Abzug der Türken, und der damit in Zusammenhang stehende Prozess der kulturellen Aufschichtung und gegenseitigen kulturellen Beeinflussung zweier verschiedener Ethniken verfolgt werden kann. In diesem Zusammenhang gelangt der Verfasser zur bemerkenswerten Schlussfolgerung, dass die kolonisierten slowakischen Minderheitsgruppen, umgeben von einem fremden Ethnikum, nach Abbrechen der Verbindungen mit dem Mutterlande imstande sind, die traditionellen Kulturformen länger zu erhalten, als die ursprüngliche slowakische Umgebung, aus welcher die Kolonisten gekommen sind.